

O‘ZBEK VA QOZOQ OILALARIDA OTA-ONA VA FARZAND MUNOSABATLARI

Shadimetov Maxmudjon Negmatjanovich

Fan va texnologiyalar universiteti ilmiy tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kundagi o‘zbek va qozoq oilalarida ota-ona va farzand munosabatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Oila tarbiyasi kabi katta mas’uliyat birinchi navbatda ota va ona zimmasiga tushadi. SHu o‘rinda bir narsani alohida uqtirish kerakki, bolalar tarbiyasida asosiy ta’sirchan kuch-qudrat, bu –Onadir. Darhaqiqt ota ko‘pchincha oilaning moddiy ehtiyojlarini qondirish va ta’minlash, qolaversa oilaning xo‘jalik ishari bilan band bo‘ladi. Bu o‘zbek oilalari tarixidan ma’lum bo‘lgan haqiqat va ota-bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan an’anadir.

Kalit so‘zlar: oila, ota, ona, farzand, tarbiya, yoshlar, urf-odatlar. an’analar, qadriyatlar, kasb-kor, ma’naviyat, madaniyat.

АННОТАЦИЯ

В статье научно анализируются взаимоотношения родителей и детей в современных узбекских и казахских семьях. Большая ответственность, такая как воспитание семьи, ложится прежде всего на отца и мать. Здесь следует подчеркнуть одно: главной влиятельной силой в воспитании детей является Мать. Действительно, отец часто занят удовлетворением и обеспечением материальных потребностей семьи, а также хозяйственной работой семьи. Это факт, известный из истории узбекских семей и традиция, унаследованная от наших предков.

Ключевые слова: семья, отец, мать, ребенок, воспитание, молодежь, традиции, ценности, профессия, духовность, культура.

ABSTRACT

The article scientifically analyzes the relationship between parents and children in modern Uzbek and Kazakh families. Great responsibility, such as raising a family, falls primarily on the father and mother. Here it is necessary to emphasize one thing: the main influential force in raising children is the Mother. Indeed, the father is often busy with satisfying and providing for the material needs of the family, as well as the household work of the family. This is a fact known from the history of Uzbek families and a tradition inherited from our ancestors.

Keywords: family, father, mother, child, education, youth, traditions, values, profession, spirituality, culture.

KIRISH

Yangilanayotgan O'zbekiston sharoitida oila qadriyatlarining tiklanishi va qarindoshlik munosabatlari, har bir oilaning iqtisodiy, madaniy, kasb-kor jihatdan ravnaq topishini anglatadi. Oila va oila muammolari hamisha davlatning diqqat-e'tibori va himoyasida bo'lib kelmoqda. Jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi hujjat bo'lgan Qomusimiz–Konstitutsiyamizda oila masalasiga ham alohida urg'u berilgan. Konstitutsiyamizda: "Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidur hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega" [1, 22-b.], deb yozilgan. Xalqimizning tarixini ko'zdan kechirsak, oila va vazifalari, uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va salmoqli ishlari haqida qimmatli fikrlar aytilgan. Demak, o'zbek oilasi tarixi va milliy oila pedagogikasi tarixi juda qadimiydir.

O'zbek halqining qadimgi tarixini aks ettirgan «Avesto»da ham oila munosabatlari bilan bog'liq mantiqiy fikrlar ilgari suriladi. Unda qayd qilinishicha, erkak zurriyot qoldirish qobiliyatiga ega bo'lsa-yu, ammo uylanmasa, unga tang'a bosishar yoki beliga zanjir bog'lab yurishga majbur qilishardi. «Avesto»da qarindoshlarning o'zaro oila qurishi man etilgan. Qavm va urug' qonini toza, avlodni benuqson saqlash uchun shunday qilingan [2, 32-35-bb.].

Ajdodlarimiz azaldan oila mustahkamligi sog'lom avlodning yaralishi yo'lida muttasil e'tiborda bo'lgan, oilasi, urug'i obro'si mustahkamligi, g'ururi uchun doim kurashib kelgan. Bunday oilaparvarlar va bolaparvarlar zardushtiylik g'oyalarining aynan bizning zaminda tug'ilishi bilan ham bog'liq. Buni tarixiy manbalarni kuzatishning o'ziyoq anglatib turibdi. Zarudushtiylikning muqaddas kitobi "Aveto"da oila, uning mustahkamligi, tarbiya masalalariga katta e'tibor berilgani uning isbotidir. Oilaparvarlik va bolaparvarlik g'oyalari faqat yo'l-yo'riqlar sifatidagina qabul qilinib qolmay, avlod turmushining baxtli-saodatli, to'la ta'minotli, xushchaqchaq, serfarzand bo'lishi to'g'risida ham katta g'amxo'rlik ko'rsatilgan. Bunday g'oyalar avloddan-avlodga aynan oila tarbiyasi orqali singdirib borilgan deb, ta'kidlaydi tadqiqotchi To'rabek Xo'janioyozov [13, 16-17-bb.].

Bu misollardan ko'rinib turibdiki, eramizgacha bo'lgan uzoq o'tmishda ham biologik-fiziologik jihatdan sog'lom erkak yohud ayol kishilar oila qurishga majbur bo'lishgani holda ular (insonlar) qavm-urug'ni toza saqlash, milliy qonni (avlod ma'nosida) buzmaslik, nikoh tushmaydigan qarindoshlar o'rtasida oila qurmaslik kabi ahloq-odob normalariga amal qilishgan.

Demak, oila o'zbek ba qozoq xalqi an'analarida insonlarning tabiiy-biologik-fiziologik, moddiy-iqtisodiy, huquqiy-qonuniy, ma'naviy-axloqiy aloqa-munosabatlari asosiga qurilgan ijtimoiy birlikdan iboratdir. Insonlarning tabiiy biologik-fiziologik munosabati deganda jinsiy aloqa va nasl qoldirish (farzand tug'ish

va tarbiyalash)ni moddiy-iqtisodiy munosabatda – uy-ro‘zg‘orni boshqarish, mulkiy munosabatni, huquqiy – qonuniy munosabat-nikohning qonuniyligini, ma‘naviy-axloqiy munosabatda esa er-xotin inoqligi, pokligi, ota-ona bilan farzandlar o‘rtasidagi mehr-oqibat, hurmat, burch va shu kabilarni tushunish lozim. Hozirgi kunda yuqorida zikr etilgan oila va uning bilan bevosita bog‘liq masalalar qonun yo‘li bilan muhofaza qilingan va kafolatlangan. CHunki u jamiyatning ajralmas bir bo‘lagidir. Bundan jamiyat va oila dialektik birlikni tashkil qiladi degan mantiqiy xulosa kelib chiqadi [4, 235-236-bb.]. SHunga ko‘ra bola bilan ko‘proq ona birga bo‘ladi. Axir, xalqimiz: «Sut bilan kirgan-jon bilan chiqadi» deydi-ku! Tarbiya, ya‘ni yuksak axloq-odob aqidalari bola joniga (ruhiga) ko‘proq ona suti (tarbiyasi) bilan kiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Oila tarbiyasida hikmat (falsafiy-pedagogik yo‘nalishlar) ko‘p. YAngi o‘tkazilgan inholning to‘g‘ri yoxud egri o‘sishi bog‘bon mehnati va mahoratiga bog‘liqdir. Egri o‘sayotgan niholning qaddini rostlab qo‘yilmasa, u noto‘g‘ri rivojlanadi. YAngi tug‘ilgan go‘dak tarbiyasi bilan shu yosh nihol holati o‘rtasida qandaydir tabiiy o‘xshashlik mavjud [5, 102-105-bb.].

Bundan ko‘rinib turibdiki, mehnat tarbiyasi, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, axloq-odob normalari, Vatan tuyg‘usi va vatanparvarlik tarbiyasi, ma‘naviy-estetik tarbiya, jismoniy tarbiya, kattalarga hurmat, kichiklarga shafqat, milliy g‘urur va iftixor tarbiyasi, ijtimoiy tarbiya va shu kabilar oiladan boshlanadi. SHu zikr qilingan pedagogik-falsafiy tushunchalar oila rahbarlarining dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liqdir. Deylik, dehqon dunyoqarashi uning halol mehnat qilib, dastlab oila to‘kinligi va so‘ngra xalq farovonligini ta‘minlashda ko‘rinadi. Uning barcha faoliyati shu olijanob tuyg‘u bilan uyg‘unlashgan. Bu oilada bola mehnatsevarlik ruhida tarbiyalanadi. Hayot va turmushning hamma nuqta va qirralari mehnat bilan ravshanlashadi. Zotan, mehnatkash inson har sohada o‘z yo‘lini topa oladi.

Xalq mehnatkash, yuksak axloq-odobli yigitchani ko‘rsa, «otangga rahmat», xush qiliqli, go‘zal xulq-atvorli, shirinsuhan, muloyim, chevar, pazanda qizni ko‘rsa «onangga rahmat» deydi. Bu oila tarbiyasining shirin mevasi tufaylidir.

Yana bir narsani unutmash kerakki, bir oilaning ikkinchi bola bilan munosabati ham oila tarbiyasi bilan uyg‘unlashib boradi. Boshqacha aytganda, bir oila o‘g‘il uylantirib, kelin tushiradi. Ikkinchi oila esa qizini chiqarib, kuyovlik bo‘ladi. Bu quda-andalar oilasi deb aytiladi. Oilalar ichida yangi oilalar vujudga keladi. Avvalroq aytganimizdek, yosh nihollar (kelin va kuyov) taqdiri dastlab ularning o‘zlariga, qolaversa ota va ona, qayin ona va qayin ota muomala-munosabatlariga bog‘liq bo‘ladi. Bu o‘rinda yosh oilalarning mustahkamlanishi uchun ota va ona, qayin ota va

qayin ona tadbirkor dehqon kabi tarbiya mahoratiga ega bo'lishlari kerak. Ba'zi hollarda ota-ona yohud qayin ota va qayin onalarning injiqliklari, me'yoridan ortiq qattiqqo'lliklari tufayli yosh oilalar buzilib ketadi. Zotan, ota va ona, qaynота, qayin onalar farzandlarining oilasini, ya'ni yosh nihollar oilasini parvarish qilishni bilsalar va shunga harakat qilmaydi. Oila ichidagi oila ravnaq topardi, mustahkamlanadi [6, 157-159-bb.].

Professor O.Musurmonova ta'kidlaganidek: "Oilaning asosi er-xotin yoxud ota-onadir. Modomiki, er-xotin oilaning tamal toshlarini mustahkam bunyod etishga mas'ul ekanlar, ular unda uchraydigan turmush qiyinchiliklari, hayot quvonchlari-yu, tashvishlarini boshdan kechirishda, oilani idora etishda, farzand tarbiyasida mas'uldirlar" [7, 60-b.].

Oila juftlik qonuni asosida yuzaga keladi, bir erkakning o'zi yoxud bir ayolning o'zi oila bo'la olmaydi. Qolaversa, oila faqat er va xotindagina iborat emas. Oila eru xotindan tashqari erning ota-onasi, ya'ni qaynота va qaynona, farzandlar, uka singillardan iborat ko'p bo'g'inli xonadon. Uning har bir a'zosi o'z mavqeiga ega, shu oilaning ichki intizomiga bo'ysunib yashaydi. Shu ma'noda oila jamiyat ichidagi jamiyatdir. Bu jamiyatning o'z saltanati bor: bunda minglab tasodiflar jarayonida er-xotin muhabbati sinovdan o'tadi, shu sinov jarayonida ular bir-birini chuqurroq tushunadilar, bir-birlarini qadrlashni o'rniga quyadigan bo'ladi, bir-birlariga kechirimli bo'lishadi, er-otaga, xotin-onaga aylanadi, farzandlarini tarbiyalab, orzu-havas ko'radi. SHu ma'noda oila inson hayotiga to'kislik baxsh etadi, jamiyatning muqaddas maskani sifatida sadoqat sarchashmasiga aylanadi [8, 297-301-bb.].

Oila har bir xalqning, millatning davomiyligini saqlaydigan, milliy qadriyatlarning rivojini ta'minlaydigan, yangi avlodni dunyoga keltirib, uni ma'naviy va jismoniy barkamol qilib tarbiyalaydigan, jamiyatning asosiy negizi hisoblanuvchi muqaddas maskandir. Oila tabiatning eng go'zal mo'jizalaridan biri bo'lib, u insonlrga xos "tabiiy-biologik", iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy munosabatlariga asoslangan ijtimoiy birlikdir[9, 187-b.].

Huquqiy jihatdan kafolatlangan oila o'z burchlarini ham unutmasligi lozim. Shulardan eng asosiysi, oilani yaxshi oila qilib ko'rsatuvchi fazilatlaridan biri - farzandlarni oila qurishga tayyorlashdir. Darhaqiqat, mamlakatimizda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash – oilalarning mustahkamligini ta'minlashning muhim shartidir. SHu boisdan ham "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da xuddi mana shunday masalaga alohida e'tibor berilgan, ya'ni:

- oila-oilaviy an'analarni hamda ma'naviy-ahloqiy merosni saqlab qoluvchi, davom ettiruvchi;

- jamiyatning eng kichik bir qismi bo‘lib, bolaning madaniy, estetik va boshqa ehtiyojlari o‘rishini va sog‘lom turmush tarzini ta‘minlovchi;

- bolaning fe‘l-atvori asoslarini shakllantiruvchi birinchi murabbiy;

- hayotning barcha jabhalarida yosh avlodning doimo maslahatchisi, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchisidir, deyiladi.

Demak, oila poydevorining mustahkamligi – jamiyat poydevori va binosini puxta qilib qurishni ta‘minlashning asosiy shartidir, uning moddiy va ma‘naviy barkamolligi esa davlat va jamiyat faroonligining negizidir.

Yangi O‘zbekiston uchun oilaning mustahkamligi, farovonligi va barqarorligini ta‘minlash bilan bog‘liq barcha masalalarni o‘zida mujassam etgan quyidagi yo‘nlishlarda muhim ishlar amalga oshirilmoqda:

- oilaviy munosabatlarning huquqiy asoslarini takomillashtirish, oila manfaatlarini huquqiy himoya qilishni ta‘minlash, onalik va bolalik huquqlarini muhofaza qilish;

- oilaning ijtimoiy manfaatlarini ta‘minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, oila a‘zolarining sog‘ligini muhofaza qilish va bilim darajasini oshirish uchun imkoniyatlarni yaxshilash;

- oilaning iqtisodiy manfaatlarini ta‘minlash uchun shart-sharoitlar yaratish, oilaning daromadlarini, oila a‘zolarining ish bilan ta‘minlash darajasini oshirish, ro‘zg‘or yumushi va turmush sharoitlarini yaxshilash. Kam ta‘minlangan oilalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvatlash;

- oilaning ma‘naviy-ahloqiy asoslarini va madaniy manfaatlarini takomillashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- oilaning sog‘lom, aql-zakovatli yosh avlodni tarbiyalashdagi rolini oshirish, har tomonlama kamol topgan avlodni tarbiyalashda oila va jamiyatning vazifalarini takomillashtirish;

- oila muammolarini ilmiy va ijtimoiy tadqiq etish, oila, xotin-qizlar va bolalarning iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini ko‘rsatuvchi statistika hisobotini to‘plash va takomillashtirishdan iborat.

Manbalarning ko‘rsatishi va tadqiqotchilarning fikricha, kishilik jamiyati paydo bo‘lishining dastlabki davrlarida guruhiy nikoh, ya‘ni poligamiya (ko‘p nikoh) asosida erkak va ayol tartibsiz jinsiy munosabatda bo‘lgan holda turmush tarzi matriarxal, so‘ng patriarxal hukmronlik asosiga qurilgan. Ishlab chiqarish vositalarining rivojlanishi, jamiyatning o‘zgarishi, shu o‘zgarishlarning insonlar ongiga ta‘siri, shu asnoda ular fikrlashining o‘sa borishi oila va oilaviy munosabatlarning shakllanishiga olib kelgan [10, 153-b.].

Hozirgi zamon o'zbek ba qozoq oilasining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat bo'lishi kerak? U uzoq o'tmish oilalardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi? Oila jamiyat, tabiat qonun-qoidalari asosida barpo etilsa va yashasa-da, oiladagi er-xotin, ota-ona farzandlar, qaynona-qaynota, qayin uka va singillar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, oila an'analari va qadriyatlari borasida mustaqil makon bo'lib qolaveradi. Lekin u yoki bu tuzum, davlat yoki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy mafkuraviy, ma'naviy-ahloqiy boradagi ustuvor g'oyalari va munosabatlarga bilvosita yoki bevosita ijobiy yoki salbiy ta'sir etmasdan qolmaydi.

Oilaning o'ziga xos qator o'zbek ba qozoq oilalarida vazifalari mavjud bo'lib, uning asosiy vazifalaridan biri – reproduktivlikdir, ya'ni farzand ko'rish, avlodlar daomiyligini, er yuzida insoniyat tarixiy taraqqiyotini ta'minlashdan iboratdir. Xalqimiz “Bolalik uy bozor, bolasiz uy mozor” deganlaridek, bolalik uyda shoduxurramlik, tinchlik-osoyishtalik hukm suradi. Bunday oilaning har bir kuni mazmunli, rejali va aniq maqsadli o'tadi. Farzandsiz oila aksariyat hollarda notinch, omonat bo'ladi.

Oilaning yana bir o'ziga xos xususiyati, uning nuklearligidir. “Nuklear” lotincha so'z bo'lib, yadro degan ma'noni anglatadi. Er-xotin va bolalardan iborat bo'lgan oila nuklear oila deb ataladi. Oilaning vazifalaridan yana biri iqtisodiy-moliyaviy xo'jaligining faoliyatini to'g'ri yuritish hisoblanadi.

Oila tarixiy-ijtimoiy hodisa sifatida kishilik jamiyatida qator vazifalarni bajarib, ham o'zining, ham jamiyatning takomillashuvini ta'minlab kelmoqda. Oilaning dastlabki bosh vazifasi – demografik vazifadir. Sirasini aytganda, oila nainki jinsiy aloqani tartibga solish, balki zurriyotni davom ettirish ehtiyoji tufayli ham yuzaga kelgan ijtimoiy-biologik hodisa hisoblanadi [11, 276-279-bb.].

Jahonda ayni zamonda kechayotgan demografik siyosat o'zbek oilasini ham befarq qoldirmayotir. Xususan, mustaqillik tufayli kun tartibiga qo'yilgan sog'lom avlod uchun kurash maqsadlari ishni sog'lom oiladan boshlashni taqozo eta boshladi. Bu hol oilani rejalashtirish masalasini keltirib chiqardi. Oilani rejalashtirish bola tug'ishni tartibga solishni anglatrsa-da, bu masalada jahon demografik siyosatida ikki yo'nalish hukm surib kelmoqda.

Birinchi yo'nalish – oilani ixtiyoriy usulda rejalashtirish. Bunda qancha farzand ko'rish masalasini har bir oilaning o'zi hal qiladi. Iqtisodiy taraqqiy etgan mamlakatlarda ayollarning ma'lumotlilik darajasi o'sib, ishlab chiqarishda bandliklari oshgan, shuningdek, tibbiy himoyalani imkoniyatlari kengaygan vaziyatda bir yoki ikki farzand ko'rish bilan cheklanish an'anaga aylangan. Bu hol, ayniqsa, Evropa mamlakatlarida tobora chuqurlashayotir. Bu mamlakatlarda demografik siyosat tug'ilishni rag'batlantirishga qaratila boshlandi. CHunonchi,

Germaniya va Polshada farzand ko‘rgan oila bir yo‘la katta miqdorda pul mukofoti bilan taqdirlansa, Vengriyada farzand ko‘rgan ayol birinchi yili yuz foiz, ikkinchi yili oltmish foiz miqdorida oylik maosh olib turadi. Gretsiyada esa ayol homila ta‘tiliga chiqqan kunidan bolasi etti yoshga to‘lib maktabga borguniga qadar avvalgi ish joyida qancha maosh olib turgan bo‘lsa, har oyda o‘sha oyligini olib turadi va ish joyi ham saqlanadi. Ikkinchi yo‘nalish – oilani siyosiy yo‘l bilan davlat tomonidan rejalashtirish. Bunday demografik siyosat Osiyo va Afrika hamda Lotin Amerikasi mamlakatlarida yigirmanchi asrning o‘rtalaridan qo‘llanila boshlandi. Zero, bu davrga kelib bu mamlakatlarda tug‘ilish shiddatli tus olib, aholini oziq-ovqat, kiyim-bosh va ish bilan ta‘minlash o‘ziga xos muammo sifatida jiddiy tus ola bordi. Er, oila, ota-ona, bolalar, qarindosh-urug‘lar, qo‘ni-qo‘shnilar, xalq, Yangi O‘zbekistonga sadoqat, insonlarga hurmat, ishonch, xotira, vijdon, erkinlik – ma‘naviyatning ma‘nosi ana shunday keng va oila asosiy rol o‘ynaydi.

Abdulla Avloniyning bayon qilishicha: “Ota-onaning farzandiga nisbatan saksonta haqi bor ekan. Ularning qirqtasi tiriklik vaqtida va qolgan qirqtasi o‘lgandan keyin amalga oshiriladi. Tiriklik chog‘idagi qirqta haqning o‘ntasi tanga, o‘ntasi tilga, o‘ntasi dilga va o‘ntasi molga taalluqlidir” [12, 30-b.]. Oilada kelinning ham qaynona-qaynota oldidagi burchi farzand burchi demakdir.

Ota-bobolarimiz: “Umr yo‘ldoshini saylashda-tanlashda tarozining xusn pallasini emas, aqlu odob pallasini tanlash maqbul. Chunki birinchisi ko‘zi uchun, tomosha uchun, ikkinchisi esa qalbing uchun, hayoting uchun kerak” [13, 36-b.], – deydilar. Darhaqiqat hayot juda murakkab tushuncha, u doim tekis bo‘lavermaydi, uni o‘nqir cho‘nqirlari ham, achchiq-chuchuklari ham, shodu-xurram, orambaxsh onglari ham bo‘ladi. Oqil inson mashaqqatlarni sabot va iroda bilan engib o‘tishi uchun oldindan o‘zini ruxiy jihatdan tayyorlaydilar.

O‘zbek oilasida o‘ziga xos milliy qadriyatlar shakllangan ma‘naviy-ahloqiy negizlar mavjuddir. Tongda turish, yuz qo‘llarni yuvish, hovli joylarni shupurish, tozalash, kattalarga salom berish, hol-ahvol so‘rash, nonushtaga oila kattalarini taklif qilish va ulardan oldin nonushtaga o‘tirmaslikdir. Oila kattalari bilan maslahatlashishi va ularni roziligi orqali ishlarni taqsimlash amalga oshiriladi. O‘zbek oilasining o‘ziga hos jihatlaridan biri “Bir kun janjal bo‘lgan joydan qirq kun baraka ketadi” maqolining mohiyati ham oilada qadimdan ham-jihat bo‘lib yashashga qaratilganligidir. Ayniqsa, bu borada Abu Ali ibn Sinoning axloqiy va falsafiy qarashlarida batafsil keltirilgan [14, 63-b.].

Xulosa sifatida aytish joizki, o‘zbek va qozoq oilalarini mustahkamlash uning jamiyat xayotida tutgan o‘rni va nufuzini oshirishga e‘tibor kuchaymoqda. O‘zbek oilalari milliy qadriyatlar asosida millat tarbiyachisi sifatida ma‘naviy barkamol

shaxsni tarbiyalashda faol ishtirok etish zarur. Oilada sog‘lom muhit ijtimoiy faollikda namoyon bo‘lmoqda. Keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirishni ta‘minlashga xizmat qilmoqda. Oilada yoshlarni vatanga sadoqatli, yurtga fidoyi, Yangi O‘zbekiston uchun fidoiy shaxslar etib tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etmoqda.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2023, 24-bet.
2. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. - Toshkent: «O‘qituvchi» nashriyoti, 1995, 32-35 betlar.
3. Xo‘janiyozov T. Oila tarixi va huquq. - Toshkent: “Adolat”, 2006, 16-17-betlar.
4. Masharipova G.K. Ayollarning jamiyatda, mahallada va oilada tutgan o‘rni // Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. 2008. - 235-236-bb.
5. Masharipova G.K. Oila mustahkamligining muhim poydevori. //“Konstitutsiya Respubliki Uzbekistan – obrazovanie i vospitanie molodeji. Materialy vtoroy traditsionnoy nauchno-prakticheskoy konferensii. – Tashkent, 2013. - str.102-105.
6. Masharipova G.K. Oila jamiyatning asosiy bo‘g‘ini, tarbiya maskani. // “O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirishda xotin-qizlarning o‘rni va roli” mavzusidagi ilmiy-amaliy seminar materiallari. – T., 2014. - 157-159-betlar.
7. Musurmonova O. Oila ma‘naviyati-milliy g‘urur. - Toshkent: “O‘qituvchi”, 2000, 60-bet.
8. Masharipova G.K. Oilaviy va mavsumiy marosimlar// “Voyaga etmaganlar o‘rtasida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlarning ijtimoiy-ma‘naviy asoslari” mavzuidagi Respublika ilmiy-amaliy seminari materiallari. – Toshkent, 2016. - 297-301-betlar.
9. Masharipova G.K. Xorazm Ma‘mun Akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma‘naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta‘siri. Monografiya. – Toshkent, Navro‘z nashriyoti, 2019. - 364 b.
10. Masharipova G.K. O‘rta asrning buyuk kashfiyotlari - xorazmlik matematiklarining ilm-fan taraqqiyotiga qo‘shgan hissalar Monografiya. - Toshkent: Navro‘z nashriyoti, 2021. – 210 b.
11. Masharipova G.K. Oila va oilaviy munosabatlarda milliy urf-odatlar va an‘analarning o‘rni. // «Mustaqillik sharoitida xalqimizning g‘oyaviy tarbiyalanishining dolzarb masalalari» mavzusida onlayn respublika miqyosida ilmiy-nazariy anjuman. 2020-yil 5 may. - B.276-279.
12. Abdulla Avloniy. Odob bo‘stoni va ahloq gulistoni. - Toshkent: “Fan”, 1994, 30-bet.

13. Usmonov R. Saodatnoma. Tanlangan asarlar. - Toshkent: "O'qituvchi", 1995, 36-bet.
14. Masharipova G.K. Abu Ali ibn Sino ilmiy-falsafiy va ma'naviy merosining jamiyat hayotidagi o'rni. Monografiya. – Toshkent: Navro'z nashriyoti, 2020. – 144 b.

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA UNING RIVOJLANISH YO‘NALISHLARIGA BIR NAZAR

Turdimurotova Gulnora Nazarovna

Termiz davlat universiteti, o‘zbek filologiyasi fakulteti 2-bosqich talabasi

gulnoraturdimurodova362@gmail.com

+998935735121

ANNOTATSIYA

Tilning paydo bo‘lishi, uning takomillashuvida odamzotning bu ne‘matga ehtiyojida ijtimoiy muhitning, kishilik jamoasining hal qiluvchi muhim omil ekanligi inkor qilib bo‘lmaydigan haqiqat hisoblanadi. Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilida rivojlanayotgan yo‘nalishlar va ularning jamiyatdagi o‘rni hamda ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *O‘zbek tilshunosligi, rivojlanayotgan sohalar, kompyuter lingvistikasi, sotsiologizm, terminlar, sotsiolingvistika, globallashuv, til taraqqiyoti.*

ABSTRACT

It is an indisputable fact that the emergence of language and its improvement is a decisive factor of the social environment and the human community in the human need for this blessing. This article discusses the current trends in the Uzbek literary language and their role and importance in society.

Key words: *Uzbek linguistics, developing fields, computer linguistics, sociology, terms, sociolinguistics, globalization, language development.*

KIRISH

O‘zbek tilshunosligi jamiyatimizda katta o‘rinni egallab kelmoqda. Bu yo‘nalish o‘zbek tilini mukammal o‘rganish, undan foydalanish va uning rivojlanishi hamda bu tilga oid ta‘lim va tadqiqotlar integratsiyasini o‘z ichiga oladi.

Til ijtimoiy hodisa sifatida tabiiy hodisalardan alohida ajralib turadi. Insonning biologik rivojlanishini oladigan bo‘lsak, misol sifatida inson jamiyat omilisiz ham nafas oladi, o‘sadi va rivojlanishda davom etadi. Bu rivojlanish tabiat qonunlariga to‘liq mos keladi, lekin til bunday tabiiy hodisa emas, u ijtimoiy hodisa bo‘lib, uning paydo bo‘lishi va rivojlanishi uchun shubhasiz, jamiyat ham juda zarur hisoblanadi. Til kishilarning bir-biri bilan aloqa qilish va fikr almashish ehtiyojlari natijasida paydo bo‘lganligi to‘g‘risidagi qarashlar haqiqatga yaqin. Til nasldan naslga, avloddan avlodga o‘tadigan irsiy hodisa emas, aksincha, til jamiyat taraqqiyoti mahsuli sanaladi. Bolaning qay tilda so‘zlay boshlashi, uni o‘rab turgan til muhitiga bog‘liq. Masalan, o‘zbek farzandi go‘dakligidan ruslar orasida tarbiyalansa, u faqat ruscha so‘zlab, o‘z ona tilini bilmasligi mumkin. Ammo bolaning biologik belgilari:

yuz tuzilishi, soch rangi va boshqalar o'zgarmagan holatda saqlanib qoladi. Demak, bunga aniq dalil sifatida hind psixologi Rid Sing 1920-yilda bo'ri inidan bolalarini topib olganini keltirish mumkin. Qizchalarning kattasi Kamola o'zini xuddi bo'ridek tutgan. U bo'rilar bilan hayot kechirgan va shuningdek, gapirishni butunlay bilmagan. Uni odamlashtirish jarayoni judayam sekinlik bilan amalga oshgan. Qizchani qiliqlari bo'rinikidan farq qilmas edi. Uni tik turishga, ovqatni qo'l bilan ushlab yeyishga o'rgatish juda qiyin kechgan. 1923-yil 10-iyun kuni qizcha birinchi marta boshqalarning ko'magisiz besh daqiqa qaddini rostlagan. Ayniqsa, uning nutq so'zlay olish va gaplarni tushunish borasidagi rivojlanishi katta ahamiyatga ega bo'lgan. U faqat bo'riga o'xshab ovoz chiqara olar edi, xolos. 1926-yilning boshiga kelib, Kamola 30 ga yaqin so'zni o'rgangan. 1929-yil 26-sentabrda u ichterlama bilan og'rib qoladi va ana shu kasallik mobaynida til o'zlashtirishda anchagina rivojlanishga erishgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XX asr boshlarida tilshunoslikda tilni ijtimoiy hodisa sifatida hisoblashga asoslangan sotsiologizm ta'limoti yaratildi va bu ta'limotning asoschilari F.de Sossyur va uning shogirdi Antuan Meyelar hisoblanadi. Ular tilshunoslik yo'nalishiga yangi "sotsiologik lingvistika" nomini beradilar. Sotsiolingvistika sohasining rivojlanishida A.Meyening ishlari salmoqli o'rin tutadi. Uning "So'z semantikasining o'zgarishi" nomli asarida jamiyat hamda til o'rtasidagi bog'lanishlar mavjudligi yaqqol ko'rsatib beriladi. Uning fikricha, "Til insonlar uchun jamiyatning asosiy mezoni bo'lib, u jamiyatda eng kerakli muomala qurolidir". Fransuz psixologi A.Meye tilni jamiyatdan tashqarida tasavvur qilinishi mumkin bo'lmagan ijtimoiy fakt deb hisoblaganida, tilsiz inson jamiyatining ham mavjud bo'lmasligini ta'kidladi. A.Meyening fikricha, tilda yuz beradigan hodisalarni ijtimoiy sharoit yuzaga keltiradi; tildagi o'zgarishlarni esa kishidagi psixologik vafiziologik sabablar emas, balki jamiyatdagi o'zgarishlar belgilaydi. U til faktlarining bir tildan ikkinchisiga o'tishiga sotsiologik pozitsiyadan yondashgan.

O'zbek tilshunosligida tilning ijtimoiy tabiati, jamiyatning til taraqqiyotiga ta'siri masalasiga XX asrning 80-yillarida "Tilshunoslikka kirish" o'quv qo'llanmasida alohida to'xtalgan bo'lsa-da, til va jamiyat muammolari ancha oldinroq tahlil qilina boshlangan. Abdurauf Fitrat, Elbek, Botu kabi jadidlarning asarlarida bu masala to'g'risida qaydlar bor. Shuningdek, tilshunos olim S.Mo'minovning "O'zbek muloqot nutqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari" nomli doktorlik dissertatsiyasini sotsiolingvistik sohadagi dastlabki ish sifatida qayd qilish mumkin. Ilmiy-nazariy ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, sotsiolingvistikada tilning uch vazifasi mavjud: tayanch, etnoijtimoiy va ijtimoiy tarzda tasnif qilinadi.

Jahon miqyosida sotsiolingvistika sohasiga ertaroq ahamiyat berib boshlangan. Uning jamiyat va til o'rtasida umumiy o'zgarishlarni o'rganuvchi fan ekanligi va buni tilshunoslikda termin sifatida ilk bor 1952-yilda amerikalik tadqiqotchi hisoblanmish X.Karri tomonidan tatbiq etilgan. Bu ter4min ostidagi tushunchalar, umuman olganda, tilshunoslik sohasining allaqachon paydo bo'lganini anglatish bilan bir qatorda, undan ko'zlangan asosiy maqsad tilning umumbashariy tushuncha ekanligini e'tirof etishdir. Rus tilshunos olimlari ikki xil nomlash sosida o'rganib kelganlar va "Sotsialnaya lingvistika" va "Sotsiolingvistika" singari atamalar ana o'sha davr ruhi va muhiti bilan bog'liq tarzda hosil qilingan.

O'zbek tilshunosligi rivojlanayotgan yo'nalishlarining muhim xususiyatlari, uning asosiy qismlari va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rnining beqiyosligi bilan izohlanad. O'zbek tilshunosligining rivojlanish bosqichlari qadimiy va tarixiy davrlar bilan bog'liq jarayondir. Tilshunoslikka oid asarlar qadim zamonlardan ma'lum bo'lib, so'nggi ikki asr, yani IX-X asrlar uning faol rivojlanish davriga aylandi, natijada ushbu fanning ko'plab sohalari vujudga kela boshladi va shakllanish, rivojlanish bosqichiga yangi izlanishlar hamda o'zbek tilshunos olimlari tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining mahsuli sifatida namoyon bo'ldi. Albatta, o'zbek tilshunosligining rivojlanishi barcha kishilar uchun umumiy bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-tarixiy rivojlanishning asosiy qonuniyatlariga ham bog'liqdir. Shuning uchun ham biz o'zbek milliy tilshunosligimizning rivojiga nazar tashlar ekanmiz, o'rganar ekanmiz, avvalo hamisha uni diaxronik va sinxronik jihatdan tahlil qilamiz, uning tarixiy rivojlanishi asosida bugungi holatini yoritamiz. Agar biz o'zbek tilshunosligini uning o'tmish tarixi bilan hech qanday aloqasiz tarzda o'rganadigan bo'lsak, munosabat bildiradigan bo'lsak, bu sinxronik jihatdan tavsif berish bo'ladi. Mabodo biz o'zbek tilimizni uning tarixi, o'tmishi bilan, yani O'rta asrlar, X, XI-XII, va XV asrlar bilan taqqoslab tavsif qilsak, bu – diaxronik tavsiflash bo'ladi.

O'zbek milliy tilshunosligimiz fan sifatida bir qancha alohida fanlarni o'z ichiga oladi, ular orasida tilning ichki tuzilishini o'rganuvchi fanlarni va tilning jamiyatdagi faoliyatini o'rganuvchi fanlarni ham ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan, fonetika, leksikologiya va grammatika kiradi. Fonetika nutq tovushlari va intonatsiyasini, leksikologiya tilning lug'atini, grammatika so'zlarning tuzilishini (morfologiyasini) va gaplarning tuzilishini (sintaksisini) o'rganadi. Tilning jamiyatdagi faoliyati bilan bog'liq fanlar orasida birinchi navbatda sotsiolingvistika mavjud. Ijtimoiy lingvistika tilshunoslikning ijtimoiy muhitning odamlarning tili va nutqiy xulq-atvoriga ta'sirini o'rganadigan maxsus yo'nalishidir. Ijtimoiy lingvistika odamlarning til birliklaridan qanday foydalanishi bilan qiziqadi: tildan foydalanish xususiyatlariga insonning

yoshi, jinsi, ijtimoiy mavqei, ma'lumoti, umumiy madaniy darajasi, yashash joyi va tildan tashqaridagi boshqa omillar ta'sir qiladi. Bugungi kunda tilning kelib chiqishining biologik nazariyalari juda ko'p. Biologik nazariyalar tilning kelib chiqishini inson tanasi - sezgi organlari, nutq apparati va miya evolyutsiyasi bilan izohlaydi. Bu nazariyalarning ijobiy tomoni shundaki, ular tilning paydo bo'lishini tabiatning uzoq davom etgan taraqqiyoti natijasi deb hisoblaydilar. Tilning kelib chiqishining ijtimoiy nazariyalari tilning vujudga kelishini mehnat jarayonida va inson ongining rivojlanishi natijasida vujudga kelgan ijtimoiy ehtiyojlar bilan izohlanadi.

O'zbek tilshunosligining rivojlanayotgan yo'nalishlari uni o'rganish jarayonida quyidagi o'rinlarda namoyon bo'ladi: Dinamik lingvistika, sinxron lingvistika, diaxron lingvistika, intralingvistika, ekstralingvistika, paralingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika, matematik lingvistika, kompyuter lingvistikasi, kognitiv lingvistika, pragmalingvistika, lingvokulturalogiya. Dinamik lingvistikada asosan, tilni haqiqiy borligida, kommunikativ jarayonlarda o'zining har xil funksiyalarini bajarishda, rivojlanish va taraqqiyot bosqichlarida o'rganadi hamda tadqiq qiladi.

Tilshunoslikda yana bir zamonaviy yo'nalishdagi fan paydo bo'ldiki, u milliy xalqning madaniyati, etnografiyasi va tarixiy-madaniy rivojlanish bosqichlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishga hamda o'rganishga xizmat qiladi. Sinxron lingvistika tilning ma'lum bir davri, faoliyat bosqichlarini yoritishga bag'ishlangan bo'ladi. Diaxron lingvistika esa tilning taraqqiyot qonuniyatlari o'rganishi bilan tavsiflanadi.

O'zbek tilshunosligida bugungi kunda shunday bir zamonaviy yo'nalishlar rivojlandiki, bu sohalar o'zining olamshumul izlanish tadqiqotlari bilan fanlar olamida haqiqiy mazmuniga ega bo'lmoqda. Ayniqsa, kompyuter lingvistikasi tilshunoslikka oid muammolarni kompyuter vositasida hal qilishda faolligi bilan, kognitiv lingvistika inson bilimni o'rganuvchi fan sifatida, pragmalingvistika esa lisoniy birliklarning qo'llanilish vaziyatlarini, nutqiy faoliyatlarini sistema sifatida o'rganishi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O.Azizov "Tilshunoslikka kirish" T. 1996.
2. Mahmudov N. Til, Toshkent.1998
3. R. Normurodov. Sotsiolingvistika.Termiz – 2008 yil.
4. Yusupova S.A (2022-yil, sentabr). XALQARO ILMYIY-AMALYIY KONFERENSIYADA "ILMYIY TARAQQIYOT DAVRI" (1-jild,1-son,10-14-betlar).

POWER OF TESTS: STANDARDIZED TESTS AND THEIR IMPACT ON EDUCATION IN UZBEKISTAN

Asrorov Ilgor

International Islamic Academy of Uzbekistan

i.asrorov@iiiau.uz

ABSTRACT

This article explores the power and influence of standardized language tests, particularly in the context of Uzbekistan's educational system. It examines how tests, especially those aligned with the Common European Framework of Reference (CEFR), act as gatekeeping mechanisms that shape educational outcomes and social mobility. Drawing on the work of scholars like Foucault (1979) and Shohamy (2001), the article highlights the ethical concerns surrounding the use of tests as tools of control and surveillance. It discusses the negative impacts of these tests on teaching, learning, and individuals, urging for more democratic testing practices that prioritize educational equity and integrity.

Keywords: *Standardized tests, education, power, CEFR, gatekeeping, washback, ethics, Uzbekistan*

TESTLARNING KUCHI: STANDARTLASHTIRILGAN TESTLAR VA ULARNING O'ZBEKISTON TA'LIMIGA TA'SIRI

Asrorov Ilg'or

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

i.asrorov@iiiau.uz

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola, O'zbekiston ta'lim tizimida, standartlashtirilgan til testlarining kuchi va ta'sirini o'rganadi. Xususan, CEFR (Common European Framework of Reference) bilan moslashtirilgan testlarning ta'lim natijalarini va ijtimoiy harakatlanishni shakllantiruvchi "gatekeeping" mexanizmlari sifatida qanday rol o'ynashini tahlil qiladi. Fukolt (1979) va Shohamy (2001) kabi olimlarning ishlari asosida maqola, testlarning nazorat va kuzatuv vositalari sifatida ishlatilishining axloqiy muammolarini yoritadi. Ushbu testlarning o'qitish, o'rganish va shaxslar hayotiga salbiy ta'sirini muhokama qilib, ta'limda tenglik va adolatni ustun qo'yadigan demokratiyaga asoslangan test amaliyotlariga chaqiradi.

Kalit so'zlar: *standartlashtirilgan testlar, ta'lim, testlarning kuchi, CEFR, gatekeeping, washback, axloq (ethics), O'zbekiston*

INTRODUCTION

The power and influence of standardized tests in educational systems is a topic of growing concern and debate, particularly regarding their role in shaping individual lives and broader societal structures. Tests, once viewed primarily as tools for assessment, have increasingly become instruments of control and surveillance, affecting not only the test takers but also teachers, policymakers, and educational institutions. In this context, tests are often used to determine educational outcomes and career opportunities, making them key players in decisions that impact social mobility and access to resources. Scholars such as Foucault (1979) and Shohamy (2001) have highlighted the ways in which tests serve as mechanisms of power, shaping behavior and expectations within educational systems. These effects are particularly visible in high-stakes testing environments, where test outcomes influence admission to universities, job placements, and even professional certifications. This article examines the use of standardized language tests in the educational system of Uzbekistan, where such tests, particularly those aligned with the Common European Framework of Reference (CEFR), are employed for gatekeeping purposes. It explores the potential negative impacts and washback effects these tests can have on teaching, learning, and the overall educational experience. The paper argues for a more democratic approach to testing that considers the ethical implications of using tests as instruments of power and control.

Power of tests

Tests are powerful devices and they are capable of dictating many decisions. In language testing, for example, we may collect evidence based on which make decisions and inferences. These decisions or inferences have profound implications for individuals and the society, which means tests have undeniable power highlighted by many researchers. Spolsky (1997) points out that so-called “Shibboleth test” in the Bible was used for control and power in order to recognize outsiders. In modern times, the power of tests in our lives is being felt even more. Foucault (1979) argues that “test is an act of surveillance by the educational system” (p. 184). He also points out that educational systems develop tests because they want to observe students and “it is a normalizing gaze, a surveillance that makes it possible to quantify, classify and punish” (Foucault, 1979, p.184). According to Shohamy (2001), traditional testing pays much attention to the quality of tests in order to maximize accuracy of tests. However, the testing experience of test takers is given very little attention. Shohamy (2001) also claims that the evidence of power that tests have can be observed if we listen to the voices of test takers. At the same time, authorities are using tests as disciplinary tools and this leads test takers to fear tests and obey the

rules those authorities put with the help of tests. Madus (1990) states that a single test performance can often indicate the future of individuals and “a single standardized test score independently triggers as an automatic admission, promotion, placement or graduation decision” (p.5). Because of their power and authority, tests can be used as an effective tool to control educational systems and prescribe the behaviour of individuals who are affected by the results. In a variety of contexts, this issue can be observed. Policymakers who are aware of such power of them use tests to manipulate systems of education and curricula. At school levels, tests can be used to urge teachers to teach and tests can also be used to force students to focus on their studies. Tests can serve to enforce student learning and teachers can use them to motivate learning and introduce discipline. As a result, tests which are designed to find out achievements or select suitable individuals for a certain job have turn into controlling and manipulating devices over educational systems. Shohamy (1991) asserts that countries with centralized educational systems commonly practice tests for power and control because central agencies usually control the curriculum in those countries. Tests can be seen as the primary tools to introduce changes in the system of education without changing other components such as curricula or teacher training. In Uzbekistan, for example, “when the CEFR was introduced in 2013, there were different concerns by the Ministry of Education and foreign language teachers on how to implement it smoothly in the education system. Almost all teachers took and are still taking exams based on tests to the CEFR proficiency levels called National System of Assessment of Foreign Language Proficiency for certification” (Musoeva, 2020, p. 388). The number of tests which are used for such purposes by policy makers in Uzbekistani context has been increased to 16 including both standardized tests and other types of certificate of achievement (for the full list of language certificates, see **Appendix A**). However, the variety of tests in this list caused the debate among stakeholders on the validity issues, particularly consequential validity (or known as impact), in the next section. In language testing the consequences of tests were present in even ancient “Shibboleth tests” we mentioned above, however, the awareness of this power of language tests was introduced in the previous century with Messick’s concept of validity. Researchers started studying the impact of language testing on individuals, which we to it as consequential validity as well.

Test impact is observed in different levels from micro to macro. This clearly suggests that tests have might have impact on students, teachers, schools, parents, making policy, instructions, social mobility. In Uzbekistani educational context, stakeholders, especially, teachers are concerned about the detrimental effects of standardized language tests which are serving as gatekeeping on the life of

individuals. Choi (2008) argued that the use of standardized tests for gatekeeping purposes may prevent students from opportunities to gain productive language skills because test takers can be disillusioned with testing. Another aspect of impact that have caused teachers' concern is standardized test industry. Test takers are willingly ready to pay high prices to pass such tests no matter how expensive these tests are because the power of these tests as gatekeeping urge them to do so. McNamara (2000) criticizes the effects of opportunities for test preparation on test results. He argues that test takers who have coaching opportunities thanks to their financial affordability might have impact on performance.

Washback issues related to standardized tests

Another instance of impact (consequential validity) is a range of effects of testing on teaching and learning which is known as washback in the language assessment. Messick (1996) claims that washback may serve for both promotion and inhibition of learning. Thus, beneficial washback and negative washback are differentiated by scholars and researchers. In Uzbekistani context, teachers are concerned the effects of standardized tests on language learning and instructions. For example, students who are preparing for a test usually think about the preparation phase rather than language development. The main aim of the students can be just passing the required level of a standardized language test or taking as highest level as possible since a good result they take from a standardized test may bring them a lot of opportunity. Brown and Abeywickrama (2010) criticize the modern use of standardized tests which serve as gatekeeping and claim that those standardized language tests “can lead students to focus on simply gaining an acceptable score rather than on language development” (p. 38). Another concern about the effect of standardized tests on learning in Uzbekistani context is the summative character of standardized language tests used in this educational context. It is claimed that, compared to other formative assessment forms, standardized tests “do not need to offer much in the way of washback” (Brown & Abeywickrama, 2010, p. 39) because a simple numerical (for example IELTS band 6.5) or letter (for example B+) score usually do not provide beneficial washback. However, stakeholders, especially teachers, are optimistic about the positive effects of tests on instructions, learning, and teaching and looking for ways of how to achieve beneficial washback.

Ethical issues in a testing context

It is commonly believed that testing industry is growing rapidly and almost everyone is subject to tests at least once in their life. The issue of using tests as a means of abuse of power by authorities is another topic among scholars which is being widely discussed today. The use of standardized tests by policy makers has also

become an ethical issue that many researchers and stakeholders pay attention. Medina and Neill (1990) claim that the complexity issue of testing issues has been ignored by many policymakers and there are obvious limitations of standardized test use we should deal with. In Uzbekistan, teachers are also against of standardized test use as gatekeeping on the grounds of absence of democratic principles. From my experience, many teachers believe that the requirement of standardized test result equivalent to C1 level of CEFR for placing EFL teachers at workplaces is violating democratic principles. They claim that such tests should not be the mechanism of enforcing control and power by government and businesses as Shohamy (2001) claims that

“The uses of tests as instrument of power violate fundamental values and principles of democratic practices. The power of tests are in the hands of powerful organizations that control and define knowledge in their own terms, often without any form of consultation with pedagogical experts and negating existing knowledge as expressed in curricula. Tests are often used as ideologies in the belief that their introduction will upgrade learning, although there is no evidence that this in fact occurs.” (p. 375).

The introduction of CEFR standards and standardized language tests in Uzbekistani education context aims that very reason of improving foreign language learning mentioned above according to Presidential Decree №.1875 “On the measures of strengthening the system of learning foreign languages” (2012). Although the aim of using standardized language tests in Uzbekistani context is defined as developing foreign language learning, teaching and assessment, we should not forget that “the large-scale standardized testing is not an unbiased process” (Brown & Abeywickrama, 2010, p. 99) but it can shape the lives of individuals as the agent of political and ideological agendas. Thus, individuals, especially teachers and students affected from high-stakes tests in Uzbekistani context, are in favor of and expecting a number of principles under the notion of critical language testing should be observed in order to have more democratic testing practices such as limiting the tests as a tool of power, transferring power from elites to locals, making test creators responsible for the consequences of tests (Shohamy, 2001).

Conclusion

As we discussed above high-stakes tests have been widely used to make decisions in educational systems and their impact on test takers can be significant. In Uzbekistani educational context like many others, policymakers declare that they use certain standardized language tests for gatekeeping in the selection of suitable candidates for university admissions and EFL teachers linking the tests CEFR standards but the role of the tests does not end in the examination and certification

process. All the stakeholders should be aware of the impact and washback of the tests on teaching and learning. Tests should not only be the way of imposing policies but they should serve the improvement of teaching and learning system as declared in policy documents (Shohamy, 1993). In this essay, I have tried to argue that certain standardized language tests used in Uzbekistani context might have negative impact and washback on teaching and learning and emphasize the role of democratic assessment as alternative since such using such tests as power might violate the democratic principles of assessment (Shohamy, 2001) as ethics of testing should not be ignored in testing process.

REFERENCES

1. Brown, H. D., & Abeywickrama, P. (2010). Language assessment. *Principles and Classroom Practices*. White Plains, NY: Pearson Education.
2. Choi, I. C. (2008). The impact of EFL testing on EFL education in Korea. *Language testing*, 25(1), 39-62.
3. Council of Europe. (2001). *The Common European Framework of References for Languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press
4. Foucault, M. (1979). *Discipline and punish*. New York: Vintage Books.
5. Labour Code. (1995). *The Labour Code of the Republic of Uzbekistan*. <https://lex.uz/docs/-142859>
6. Madaus, G. F. (1990). *Testing as a social technology*. Boston College.
7. Menken, K., Hudson, T., & Leung, C. (2014). Symposium: Language Assessment in Standards-Based Education Reform. *TESOL Quarterly*, 48(3), 586–614. <http://www.jstor.org/stable/43267981>
8. Messick, S. (1996). Validity and washback in language testing. *Language Testing*, 13(3): 241-56.
9. Musoeva, A. (2020). Teacher professional development and its link with the CEFR. *Digital technologies in modern education: current trends and development factors in philology and pedagogy*. Tashkent.
10. Presidential Decree №.1875 “*On the measures of strengthening the system of learning foreign languages*” (December 10, 2012). <https://lex.uz/docs/2126032>
11. Spolsky, B. (1997). The ethics of gatekeeping tests: what have we learned in a hundred years? *Language Testing*, 14(3), 242–247. <https://doi.org/10.1177/026553229701400302>
12. Shohamy, E. (1993). *The Power of Tests: The Impact of Language Tests on Teaching and Learning*. NFLC Occasional Papers.

13. Shohamy, E. (2001). Democratic assessment as an alternative. *Language testing*, 18(4), 373-391.
14. Shohamy, E. G. (2001). *The power of tests: A critical perspective on the uses of language tests*. Pearson Education.
15. Fayzi ogli, A. I. (2022). Teaching English to Students with Visual Impairments: Problems and Solutions. *Thematics Journal of English Language Teaching*, 6(1).
16. Fayzi ogli, I. (2021, May). PROBLEMS AND SOLUTIONS OF TEACHING CLASSES WITH BLIND STUDENTS. In *Archive of Conferences* (Vol. 26, No. 1, pp. 13-15).
17. ogli Asrorov, I. F. (2020). The Content Of Teaching Foreign Languages. *Scientific Bulletin Of Namangan State University*, 2(11), 322-326.
18. Asrorov, I. (2021). TIPS FOR THE TEACHERS WORKING WITH BLIND STUDENTS IN A LANGUAGE CLASSROOM. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(05), 474-476.
19. kizi Eshboeva, D. A., Akbarova, S. K., ugli Hafizov, A. A., & ugli Asrorov, I. F. (2022). PSYCHOLINGUISTIC FEATURES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO PRESCHOOL CHILDREN. *Journal of Positive School Psychology*, 6(2), 4509-4518.
20. Ogli, A. I. F. (2020). Defining learning disorders and learning disabled children (Children who have problems learning). *Наука и образование сегодня*, (3 (50)), 71-73.
21. Asrorov, I. F. (2020). THE IMPORTANCE OF INDIVIDUAL FEATURES IN THE CLASSROOM. *Central Asian Problems of Modern Science and Education*, 2020(1), 98-105.
22. Asrorov, I. (2024). SOCIAL DIMENSIONS OF STANDARDIZED ASSESSMENT IN LANGUAGE TEACHING IN UZBEKISTAN. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(9), 84-90.

SPORT SOHASIDA MOLIYAVIY BOSHQARUV TIZIMI VA MEXANIZMLARI

Boymurotov Botirjon Nizomiddinovich

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti, assistent

ANNOTATSIYA

Maqolada sport sohasida moliyaviy boshqaruv tizimi va mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab berildi. Jismoniy tarbiya va sportning holati bevosita ishlatilgan tashkiliy-iqtisodiy tizimning samaradorligiga, shu jumladan, moliyalashtirishni rivojlantirish strategiyasi, sport inshootlarining ijobiy imidjini shakllantirish va sport xizmatlari marketingiga bog‘liqdir. Davlatning ishtiroki zarur bo‘lgan joylarga jismoniy tarbiya va sport xizmatlari sohasidagi davlat tomonidan mablag‘ ajratiladi, jumladan, bolalar sporti, ommaviy sport, moslashuv dasturlari uchun. Jismoniy tarbiya va sportning boshqa faoliyati tijorat asosida ta‘minlanishi va bilvosita davlat tomonidan tartibga solinadi. Maqolada moliyaviy boshqaruv tizimlari va uning elementlari, vositalari va qanchalik darajada sportni rivojlantirishga hissa qo‘shishi tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: sport, moliyaviy boshqaruv, yangi texnologiyalar, iqtisodiy jarayonlar, eksperimental ishlanmalar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot.

АННОТАЦИЯ

В статье научно обоснованы система и механизмы финансового управления в сфере спорта. Состояние физического воспитания и спорта напрямую зависит от эффективности используемой организационно-экономической системы, в том числе стратегии финансирования развития, формирования положительного имиджа спортивных объектов и маркетинга спортивных услуг. Государственные средства выделяются в сфере физкультурно-спортивного обслуживания там, где необходимо участие государства, в том числе на детский спорт, массовый спорт, адаптационные программы. Физическая культура и другие виды спортивной деятельности осуществляются на коммерческой основе и косвенно регулируются государством. В статье проанализированы системы финансового управления и их элементы, инструменты и в какой степени они способствуют развитию спорта.

Ключевые слова: спорт, финансовый менеджмент, новые технологии, экономические процессы, экспериментальные разработки, научно-технические разработки.

ABSTRACT

The article provides scientific substantiation of the system and mechanisms of financial management in the field of sports. The state of physical education and sports directly depends on the efficiency of the organizational and economic system used, including the strategy for financing development, forming a positive image of sports facilities and marketing sports services. State funds are allocated in the field of physical education and sports services where state participation is necessary, including children's sports, mass sports, adaptation programs. Physical education and other types of sports activities are carried out on a commercial basis and are indirectly regulated by the state. The article analyzes financial management systems and their elements, tools and the extent to which they contribute to the development of sports.

Keywords: *sports, financial management, new technologies, economic processes, experimental developments, scientific and technical developments.*

KIRISH

Innovatsion iqtisodiy jarayonlarda sportning ahamiyatini ta'kidlash kerak. Yangi texnologiyalarni o'rganish va qo'llash uchun, eksperimental ishlanmalar va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning boshqa atributlari ko'pincha yuqori darajadagi yutuqlar sportida birinchi marta sinovdan o'tkazilib, ekstremal sharoitlarda va odamlar o'z imkoniyatlari chegarasida amalga oshiradi. Moliyaviy mexanizm korxonada mablag'larini boshqarish uchun ishlatiladi va bu ularning funksiyalari va o'zaro munosabatlari tomonidan to'liq va samarali bajarilishiga hissa qo'shishi kerak. Moliyaviy mexanizm - bu iqtisodiy qonunlarning talablariga muvofiq ishlab chiqarishning yakuniy natijalariga samarali ta'sir ko'rsatish maqsadida shakllar va usullarning kombinatsiyasidan foydalangan holda korxonani moliyaviy boshqarish tizimi.

Moliyaviy boshqaruv tizimi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi.

- moliyaviy usullar;
- moliyaviy vositalar (vositalar);
- qonuniy qo'llab-quvvatlash;
- axborot va uslubiy ta'minot.

Moliyaviy usullar moliyaviy munosabatlarga biznes jarayoniga, mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanishga ta'sir qilish usullari. Moliyaviy usullarga quyidagilar kiradi: moliyaviy rejalashtirish, buxgalteriya hisobi, moliyaviy tahlil, moliyaviy tartibga solish va moliyaviy nazorat [1, 23-b.].

Moliyaviy natijalar moliyaviy usullarda ishlatiladigan vositadir. Bularga iqtisodiy faoliyat ta'sir qiladigan iqtisodiy ko'rsatkichlar kiradi: foyda, daromad,

solliq, moliyaviy sanksiyalar, narx, dividendlar va foizlar, ish haqi, shuningdek amortizatsiya, o'zaro badallar, ustav kapitaliga badallar, portfel investitsiyalari va boshqalar.

Moliyaviy vositalarga ikkala asosiy vositalar (debitorlik va kreditorlik qarzlari, aksiyalar) va derivativlar (moliyaviy imkoniyatlar, fyuchers va forvardlar, foiz stavkalari va valyuta svoplari) kiradi [2, 67-b.].

Moliyaviy aktivlik quyidagi shakllarda bo'lishi mumkin: naqd pul, naqd pul olishning shartnomaviy huquqi, moliyaviy vositani boshqa kompaniya bilan almashtirish uchun shartnoma huquqi, boshqa kompaniyaning kapital vositasi. Moliyaviy majburiyat bu moliyaviy aktivni topshirish yoki almashtirish bo'yicha har qanday shartnoma majburiyatidir.

Moliyaviy vositalar bilan operatsiyalar xavflar bilan birga keladi: narx, valyuta, foizlar, bozor, kredit, likvidlik, pul oqimi va boshqalar.

Korxonaning moliyaviy mexanizmining ishlashini huquqiy ta'minlashga qonun hujjatlari, boshqaruv organlarining buyruqlari, buyruqlari, xatlari va boshqa huquqiy hujjatlari kiradi. Korxonalarining moliyaviy mexanizmlari faoliyatini tartibga solishda aylanma mablag'lar normalari va standartlari, amortizatsiya stavkalari, tarif va soliq stavkalari qo'llanilishi ta'minlanadi [3, 231-b.].

Moliyaviy mexanizmning ishlashini axborot bilan ta'minlash har xil turdagi va iqtisodiy, tijorat, moliyaviy va boshqa ma'lumotlardan iborat. Ushbu ma'lumotlarga sheriklar va raqobatchilarning moliyaviy barqarorligi va to'lov qobiliyati, narxlar, valyuta kurslari, dividendlar, tovarlar, fond va valyuta bozoridagi foizlar to'g'risidagi ma'lumotlar kiradi.

Shunday qilib, boshqaruv jarayoni sifatida moliyaviy menejment moliyaviy mexanizmdan foydalanishga asoslangan - moliyaviy tizimni tashkil etish, rejalashtirish va undan foydalanish tizimi. Moliyaviy mexanizm - bu moliyaviy sohada boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonini tartibga soluvchi asosiy elementlar tizimi, ya'ni korxonalarini moliyaviy boshqarish tizimi. Moliyaviy mexanizm ularning funksiyalari, o'zaro munosabatlari tomonidan eng samarali tarzda amalga oshirilishiga yordam berishi kerak.

Ishlab chiqarish tizimini boshqarish siyosati moliyaviy siyosat bilan belgilanadiganligi sababli, moliyaviy siyosat usullari va usullari sizga tahlil qilish va baholash imkonini beradi:

- davom etayotgan jarayonlar va hodisalarning belgilangan maqsadlarga muvofiqligi;
- boshqariladigan jarayonlarga ta'sir qilish qobiliyati va imkoniyatlari nuqtai nazaridan moliyaviy siyosat samaradorligi;

Moliyaviy va siyosiy munosabatlarni moliyaviy boshqaruv strategiyasi va taktikasini moslashtirish uchun real sharoitlar va imkoniyatlarga muvofiqligi.

Missiyani ishlab chiqishda me'yoriy hujjatlar talablari, bozorning kosmik segmentlari (mahsulot iste'molchilari) tahlili natijalari, korporativ tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning holati, resurslar, atrof-muhit sharoiti (omillar) hisobga olinadi. Missiya asosida korporatsiya maqsadlarni (eng umumiy ko'rsatmalarni) va muayyan muhim sohalardagi faoliyat strategiyasini belgilaydi [4, 89-b.].

Mutaxassislarning fikriga ko'ra, strategik rejalashtirish maqsadlarni belgilash va sabablarni aniqlashni o'z ichiga oladi

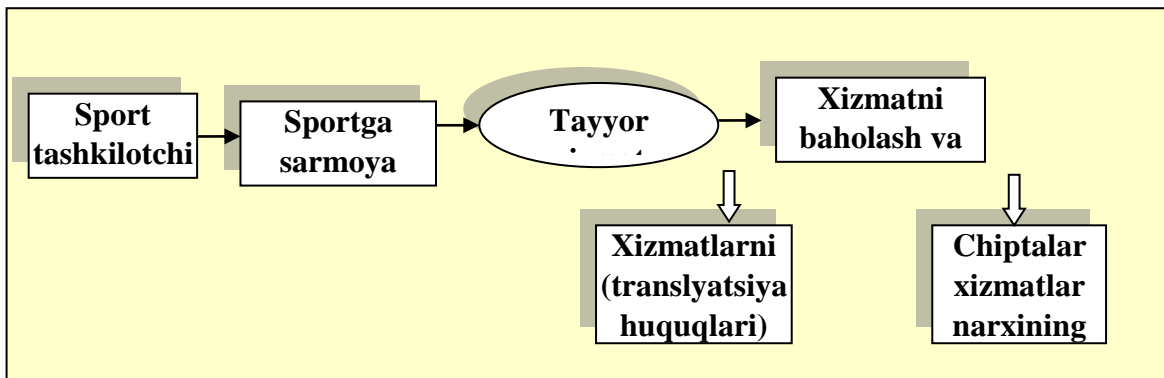
Sportni moliyalashtirish tizimida muhim rolni kirish chiptalarini sotib olish va sotish, sport musobaqalari va tadbirlarining televizion, radio va Internet-translyasiyalariga obuna bo'lish huquqi. * Asosiy mahsulot namoyish etiladigan professional sport turlari uchun cheklangan sonlar mavjud. uni sotish usullari.

Birinchidan, sport anjomini (xizmatini) musobaqada haqiqatan ham qatnashgan, stadionlar va sport majmualariga maxsus tashrif buyurgan tomoshabinlarga sotish mumkin. Ushbu odamlar sport musobaqalarini "tomosha qilish" huquqini to'lab, sportni moliyalashtirishning birinchi manbasini (bilet deb ataladigan) tashkil etadigan kirish musobaqalari va mavsum chiptalarini sotib olishadi.

Ammo, ko'pincha musobaqalarni tomosha qilishni xohlaydigan sport muxlislari stadion yoki sport inshooti sig'adigan joydan ko'ra ko'proq narsa bo'lishi ko'pincha sodir bo'ladi. Ko'pgina sport ishqibozlari har xil sharoitlar (moliyaviy sabablar, ish joyida ishlash, xizmat safari va boshqalar) sababli o'yinlar va musobaqalarni o'tkazish joylariga shaxsan tashrif buyurolmaydilar. Va keyin, ushbu keng iste'molchilar talabini qondirish uchun texnik vositalardan - radio, televizor, Internet foydalaniladi. Shunday qilib, sport mahsulotlarini sotishning ikkinchi muhim vositasi elektron ommaviy axborot vositalari (ommaviy axborot vositalari) bo'lib, ular bir tomondan, muxlislarning sport xizmatlariga bo'lgan ehtiyojini qondiradi, boshqa tomondan, musobaqalarda va sport musobaqalarida o'z hisobotlariga reklama kiritish orqali daromad oladi. kliplar. Ushbu hajmda elektron ommaviy axborot vositalari mavjud talab va taklifni o'zida mujassam etgan sport va keng auditoriya o'rtasida tijorat vositachisi vazifasini bajaradi.

Sport mahsulotlarini chiptalar va obunalar, shuningdek elektron vositalar orqali sotish xususiyatlari biz quyida ko'rib chiqamiz. Sport klublari yoki boshqa sport biznes tuzilmalari tomonidan moliyaviy mablag'larni jalb qilishning asosiy vositalaridan biri bu ular ishlab chiqaradigan xizmatlarga chiptalarni sotish hisoblanadi. Sport tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar oraliq ichki jarayonlarning yakuniy mahsuloti - ishlab chiqarish, mashg'ulot, transport, reklama,

marketing, kommunal xizmat va boshqa xarajatlarni tayyorlash. Oraliq jarayonlarning umumiy qiymati, shuningdek inson resurslarining sifati oxirgi foydalanuvchilarga sotilishi kerak bo'lgan xizmatning mumkin bo'lgan narxini belgilaydi. Sxematik ravishda bu jarayonni quyidagicha ifodalash mumkin (1-rasm).

1-rasm. Sport xizmatlarini ishlab chiqarish va sotish sxemasi.

Dastlab, sport biznesining tashkilotchisi xodimlar, vositalar, jihozlar, sportchilar, murabbiylar, menejerlarga tegishli investitsiyalarni amalga oshiradi. Barcha zarur manbalar olingandan so'ng, zarur xizmatlar va sport xizmatlarini ishlab chiqarish bo'yicha tadbirlar boshlanadi. Professional sport klublari uchun bu o'quv jarayonining yagona tayyorgarlik bosqichi, murabbiylarning intellektual ishi, moliyaviy, texnik va moddiy resurslarni birlashtirishdir. Ushbu omillarning barchasini birgalikda bajarish natijasida sport shousi sifatida amalga oshiriladigan xizmat yaratildi [5, 76-b.].

Fitnes klublari uchun vaziyat biroz boshqacha. Bu erda zarur tadbirkorlik qobiliyati va ishlab chiqarish omillarini birlashtirish natijasida odamlarning go'zallik, sog'liq, faollik, aloqa, uzoq umr ko'rish ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan boshqa xizmatlar ishlab chiqarilmoqda.

Sport biznesi tomonidan ishlab chiqariladigan xizmatlar to'g'ridan-to'g'ri iste'mol qilish va keyinchalik qayta sotish uchun sotib oladigan ko'plab iste'molchilarning bo'sh vaqtlarini to'ldirishga mo'ljallangan. Birinchi holda, sport biznesi o'z xizmatlarini oxirgi foydalanuvchilarga sotadi - bu jarayon B2S deb nomlanadi (iste'molchilar (mijozlar uchun biznes) - iste'molchilar (xaridorlar) uchun biznes, ikkinchisida - boshqa tadbirkorlarga yoki korxonalariga - B2B (biznesdan biznesga - biznesdan biznesga).) Iste'molchilarning ushbu asosiy toifalariga tayyor yoki potensial (kelajakda ishlab chiqariladigan) sport xizmatlarini baholash va sotish jarayoni quyida muhokama qilinadi.

Boshlash uchun biz sport xizmatining egaligini aniqlaymiz. Xizmatning egasi rasmiy ravishda ro'yxatdan o'tgan ishlab chiqaruvchidir, u sportchilar va murabbiylar, savdo markalari, kompaniya nomlari, patentlarga oid barcha huquqlarga ega va ushbu faoliyat turiga tegishli litsenziyalarga ega. Xizmatga egalik qilish ishlab

chiqaruvchiga uni mustaqil ravishda qonuniy ravishda sotish imkoniyatini beradi. SHu bilan birga, ishlab chiqaruvchi o'zi tomonidan ishlab chiqarilgan sport va boshqa xizmatlarni turli yo'llar bilan amalga oshirishi mumkin.

Muvaffaqiyatli biznes uchun sport tashkilotining moddiy bazasi va moliyaviy resurslari muhim rol o'ynaydi. Ushbu muhim tarkibiy qismlarsiz biznesni yuritish juda qiyin, garchi bu iqtisodiy faoliyatning ma'lum bosqichlarida mumkin bo'lsa. O'zining moddiy bazasi va etarli mablag'i bo'lmagan holda, sport tashkiloti qarzga botib yashashga majbur bo'ladi, bu esa barcha ishlarida salbiy iz qoldiradi. Sport tashkilotining ushbu rejimida ishlashning eng yaxshi natijasi bankrotlik va bozordan chiqishdir.

XULOSA.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, investitsiya dasturini ishlab chiqish jarayonida sport xizmatlari bozorining rivojlanishi va sport imkoniyatlari aniqlanadi. Shu munosabat bilan iqtisodiyotni modernizatsiyalashda sport majmualari faoliyatidan foydalanishning samaradorlik darajasini yanada oshirish, sport xizmatida raqobat muhitini shakllantirish, kelgusida sport xizmatiga bo'lgan talabni yanada chuqurroq o'rganish, sport tashkilotlarida innovastion faoliyatni yanada rivojlantirish sohasidagi vazifalarni hal qilish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bunga yo'l qo'ymaslik uchun sport tashkiloti muammosiz rivojlanish uchun etarlicha moddiy va moliyaviy imkoniyatlarga ega bo'lishi kerak, ular boshqa barcha biznes operatsiyalari - aksiyalar, raqobatbardosh va mashg'ulot faoliyati, xodimlarga ish haqi va bonuslarni to'lash, transfer faoliyati va boshqalar uchun asos bo'ladi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Экономические и социальные аспекты развития спортивных услуг: Монография /Под. ред. Н.А. Восколович – Москва: ТЕИС, 2012. - 144 с.
2. Восколович Н.А. Экономика платных услуг. - Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2007.
3. Галкин В.В. Экономика спорт и спортивный бизнес. Учебное пособие.- Москва: Кнорус,2009. - 320 с.
4. Гурков И.Б. Стратегический менеджмент организации. Учебное пособие. – Москва: ТЕИС, 2009. - 250 с.
5. Shomurodov H.S. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sport faoliyatida tadbirkorlik. Monografiya. - Toshkent: "Tafakkur qanoti", 2014.

LIBOS MILLAT KO'ZGUSI

Nishonova Sayyora Djuravayevna

Kamoliddin Bexzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti

“Libos dizayni” kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘zbek milliy liboslari moddiy va ma’naviy madaniyatning ajralmas qismi ekanligi yoritib berilgan. O‘zbek xalq san’ati uzoq tarix davomida shakllanar ekan, mavjud ijod namunalarining eng qimmatli va hayot bilan bog‘langanligi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: madaniyat, an’ana, xalq og‘zaki ijodi, estetik, etnik, libos, kiyim, milliy, liboslar, urf-odatlar, kamzul, bosh kiyimi, do‘ppilar, ustki kiyimlar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье узбекские национальные костюмы являются неотъемлемой частью материальной и духовной культуры. Поскольку узбекское народное искусство формировалось давно, описаны наиболее ценные образцы существующих творений и необходимость связи с жизнью.

Ключевые слова: культура, традиция, фольклор, эстетическое, этническое, платье, одежда, обычаи, жилет, головной убор, тубетейка, верхняя одежда

ABSTRACT

In this article, Uzbek national costumes are an integral part of material and spiritual culture. As Uzbek folk art has been formed for a long time, the most valuable examples of existing creations and the necessity of connection with life have been described.

Key words: culture, tradition, folklore, aesthetic, ethnic, dress, clothes, national, dresses, customs, waistcoat, headdress, hats, Outerwear

KIRISH

O‘zbek xalqi ming yillar davomida shakllanib, sayqallanib kelayotgan boy madaniyatga ega. Madaniyat o‘zida moddiy va ma’naviy boyliklarni mujassam etadi. Moddiy madaniyat inson hayot faoliyatining barcha jabhalarini qamrab olgan holda, uning qobiliyatlari va ijodkorligining natijasi sifatida inson tomonidan yaratilgan moddiy ne‘matlarni o‘zida namoyon etadi. Ma’naviy madaniyat esa bilim, estetik qadriyatlar, xulq-atvor normalari, dunyoqarash, axloq, diniy e‘tiqodimiz, an‘analarimizni qamrab oladi. Moddiy va ma’naviy madaniyatning bir ko‘rinishi sifatida milliy liboslar shu qadar ko‘p qirrali va noyob hodisa bo‘lib, u xalqning etnik

tarixi va madaniyatini, o'ziga xos estetik qarashlari, didi va an'analarini o'zida aks ettiradi. Til madaniyati, xalq og'zaki ijodi, an'ana va urf-odatlar bilan birga milliy liboslar ma'lum bir millatning muayyan hayot tarzi haqida e'tiborli ma'lumotlar beradi.

An'anaviy milliy liboslar o'ziga xos belgi, timsol sifatida ma'lum bir ma'noga ega bo'lishi mumkin. Bular amaliy, utilitar, estetik, yosh, ijtimoiy-jins (turmushga chiqqan ayol libosi) va u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan axloqiy funktsiya, shuningdek bayramona libos, marosimlar uchun, kasbiga bog'liq bo'lgan, diniy liboslarni ajratib ko'rsatadi. Liboslarda inson yashagan joy va zamon, uning hayoti, turmushidagi quvonchli yoxud qayg'uli kunlari aks etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy liboslar muayyan madaniyatning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi ijtimoiy belgi sifatida madaniyatlarning o'zaro ta'siri va moslashuvchanligini ta'minlaydi, va shu bilan birga, turli davrlarda turli etnik guruhlarining madaniyatlar muloqotini amalga oshiruvda vositachi bo'lib, ushbu madaniyat uchun muhim bo'lgan muayyan axborot assimilyatsiyasini tashkil qiladi. F.Ataxanova, U.Xojdaeva, U.Raxmatullaeva, M.Abdukarimovalar tomonidan tayyorlangan ilmiy maqola va o'quv qo'llanmalari kostyum va aksessuarlar loyihalash jarayonlarining bugungi kundagi ilg'or ta'lim dasturlari asosida shakllantirilgan.

MUHOKAMA

Kiyim va libos tushunchalari mazmun-mohiyati jihatdan bir-biri bilan mushtarak ko'rinsa-da, ushbu tushunchalar o'rtasida birmuncha farqlar ham mavjud.

Kiyim deganda, avvalo, inson tanasining turli qismlarini berkitish uchun zarur bo'lgan, uni tashqi muhitning turli ta'sirlaridan himoyalaydigan buyumlar tushuniladi.

Kiyimning qator turlari mavjud. Bular: ichki kiyim, ustki kiyim, turli uzunlikdagi paypoqlar, poyabzal, bosh kiyimlari. Mana shu predmetlar turli vazifalarni bajaruvchi aksessorarlar, bezaklar, soch turmagi, pardoz bilan birga libosni tashkil etadi. Libos yaxlit kompozitsiyadir. Aynan libos insonning ijtimoiy kelib chiqishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, yoshi, jinsi, xarakteri va estetik didini namoyon etadi.

Xalqimizning yorqin va o'ziga xos urf-odatlarini asrlar davomida shakllanib

kelgan, shu bilan birga an'anaviy liboslarimiz ham uzoq davrlardan rivojlanish bosqichini o'tagan. Liboslarning tarkibi o'zgargan, unga kiritilgan buyumlardan tortib, ularning shakli, kesimi, matolari va ranglari, kiyinish uslubi o'zgarib borgan. Aytish joizki, qadimdan liboslar uchun matolarni asosan ayollar ishlab chiqarganlar. Avvalo jundan, keyinchalik esa boylik ramzi hisoblangan ipak, paxta, zig'ir tolalaridan matolar to'qilgan.

O'zbek milliy liboslarining birinchi o'ziga xos xususiyati, hokimiyat va badavlatlik belgisi bo'lmish oltin kashtachiligidir. Arxeologlar Toshkent viloyatidagi qazishmalar paytida oltin kashta izlarini topganlar: kiyimning bunday bezagi ipak paydo bo'lishidan oldin ham ma'lum bo'lgan degan faraz mavjud. Asl matolar gulli, ayrim hollarda geometrik bezaklar bilan bezatilgan. Bunday liboslar ijtimoiy mavqe'ning yorqin belgisi bo'lgan. Masalan, hukmdor va saroylardagi mulozimlar oltin naqshinkor liboslar kiyishi urf bo'lgan, ushbu qimmatbaho qiyimlarni hukmdorlar o'z mulozimlariga sovg'a qilganlar. Lekin qadimdan oddiy kishilarning kiyimi ham oddiy bo'lgan. "An'anaviy o'zbek libosi asosan, ustki ko'ylak, ishton va chopondan, boshga do'ppi, oyoqqa mahsi-kalish yoki etikdan iborat bo'lgan. Erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlari bichimining deyarli bir xilligi ularning qadimiyligidan darak beradi. Bunday liboslar oddiy usulda, ba'zan qaychisiz va ulgusiz, yaxlit matodan yirtib tikilgan. Bir parcha gazlamani ikkiga buklab, elka tomonga ko'ndalangiga ikki eng bilan bir parcha to'rt burchak xishtak (qo'ltig'iga solingan) tikib kiyilavergan"

O'zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli, qulay bo'lib, xalqning boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. Shaharlarda milliy libosdagi odamlarni topish kamdan-kam uchraydi, bugungi kunda u an'anaviy bayram tadbirlarida

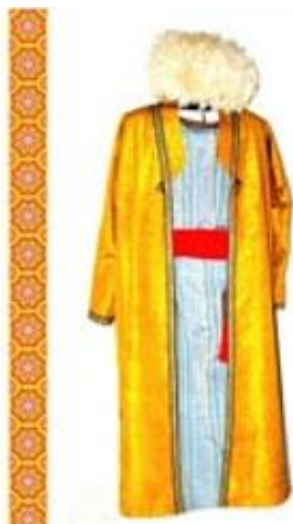
kiyiladi, ammo qishloqda u hali ham kundalik va dam olish kunlari liboslarining bir qismi bo'lib xizmat qiladi.

Erkaklarning ko'ylak-ishtoni, odatda, bir rangda, asosan, oq rangda, ayollarniki rang-barang matolardan tikilgan. Ayollarning milliy liboslari ichki, ustki va kishilik kiyimdan iborat bo'lgan. Ustki kiyimlar – kamzul, engil xalat (mursak, kaltacha), engsiz nimchalardir. Ayollarning o'ziga xos chopon shaklida bichib tikilgan ust kiyimi – mursak ilgari juda keng tarqalgan. Ular Buxoro, Xorazm va Qashqadaryoda engi tirsakkacha kalta va kengligi bilan,

Samarqand va Toshkentda uzun, engsiz, bilakkacha engi bo'lgani bilan farqlangan. Mursak astarli qavima qilib tikilgan, qishki mursakka esa paxta solingan.

O'zbek erkaklar kiyimlari

Erkaklar milliy libosining asosini chopon tashkil etadi, u belga ro'mol – kiyikcha bilan bog'lanadi. An'anaviy bosh kiyim - do'ppi. Badaniga ko'ylak, ishton - pastki qismiga torayib turadigan keng shim kiyiladi. Oyoqlari yupqa teridan tikilgan etiklarda. To'liq libosdagi kamarlar ko'pincha juda oqlangan - baxmal yoki kashta tikilgan, kumush naqshli blyashka va tokalar bilan. Kundalik ko'ylak uzun ro'moldek kamar bilan bog'langan.

O'zbek milliy liboslari juda yorqin, chiroyli, qulay bo'lib, xalqning boy madaniy an'analari va turmush tarzining bir qismidir. Shaharlarda milliy libosdagi odamlarni topish kamdan-kam uchraydi, bugungi kunda u an'anaviy bayram tadbirlarida kiyiladi, ammo qishloqda u hali ham kundalik va dam olish kunlari liboslarining bir qismi bo'lib xizmat qiladi

Erkaklar milliy libosining asosini chopon tashkil etadi, u belga ro'mol – qiyikcha bilan bog'lanadi. An'anaviy bosh kiyim - do'ppi. Badaniga ko'ylak, ishton - pastki qismiga torayib turadigan keng shim kiyiladi. Oyoqlari yupqa teridan tikilgan etiklarda. To'liq libosdagi kamarlar ko'pincha juda oqlangan - baxmal yoki kashta tikilgan, kumush naqshli blyashka va tokalar bilan. Kundalik ko'ylak uzun ro'moldek kamar bilan bog'langan. Oyoq kiyimi mahsi (ichig'i — orqasi yo'q, tagligi yumshoq, to'pig'i yo'q chiroyli etik) va dag'al charmdan yoki rezinadan tikilgan etiklardan iborat bo'lgan. Bu bugungi kungacha obro'ga ega bo'lgan juda qulay va issiq poyabzal edi.

Ayollar va erkaklar milliy bosh kiyimi. Do'ppilar

An'anaviy o'zbek kiyimidagi asosiy detallardan biri bu bosh kiyimdir. Markaziy Osiyoning ko'pgina mamlakatlarida, jumladan, O'zbekistonda milliy bosh kiyimi do'ppi hisoblanadi. Do'ppi nomi turkiy «tube» dan kelib chiqqan bo'lib, «yuqori, tepa» deb tarjima qilinadi. Uni erkaklar, ayollar va bolalar kiyishadi. Faqat yoshi katta ayollar do'ppi

kiymaydi. Endi yirik shaharlarda do'ppi kiygan odamni ko'rish kamdan-kam uchraydi va ko'pincha bu oilaviy va diniy bayramlar uchun kiyimning muhim detalidir. An'anaviy do'ppi tetraedral konussimon shaklga ega bo'lib, u qora rangda, 4 ta «qalampir» va 16 ta miniatyura kamar shaklida oq naqshli kashta tikilgan. Kundalik do'ppi «kalampir» eng oddiy va eng keng tarqalganlaridan biridir, ammo uning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirmaslik kerak. O'zbekistonning har bir viloyatida o'ziga xos do'ppi bo'yi va

naqshlari bor. Eng boy xilma-xilligi bilan O'zbekistonda do'ppi tikish bo'yicha oltita asosiy maktab mavjud: Farg'ona, Toshkent, Qashqadaryo-Surxondaryo, Samarqand, Buxoro va Xorazm-Qoraqalpoq. Maxsus, tantanali tadbirlar uchun nafis do'ppilar mavjud - ular yorqin va rang-barang kashta va naqshlarga, tilla kashtalarga boy.

XULOSA

Ko'p asrlar davomida yaratilgan xalq liboslari moddiy va ma'naviy madaniyatning ajralmas qismidir. Xalq ijodiyoti namunalarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, liboslarda maqsadga muvofiq tarzda funktsional va estetik fazilatlar birlashtirilgan. Xalq san'ati uzoq tarix davomida shakllanar ekan, mavjud ijod namunalarining eng qimmatli va hayot bilan oqlangan zaruriylari saqlangan. Tasodifiylari inkor etilgan, natijada o'zida barcha zaruriy xususiyatlarni mujassam etgan milliy liboslargina olib qolingan. Zamonaviy kiyinishda sharm-hayo me'yorlariga amal qilib, o'zbekona kiyinish madaniyatini targ'ib qilish, shu orqali urf-odat va qadriyatlarimizni saqlash, albatta milliy madaniyatimizni, milliy o'zligimizni asrashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Liboslar tarixi. D.Rahmatullayeva, U.Xodjayeva, F.Ataxanova// <http://milliycha.uz/kr/liboslar-tarixi/>.
2. J.S.Ergashev O.B. Mamadaliyeva M.A.Nazarova. Kostyum tarixi. O'quv qo'llanma. Namangan Muhandislik-texnologiya instituti, 2020.
3. Kiyim va libos, ular o'rtasida qanday farq bor? N.ALIMUHAMEDOVA, "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti katta o'qituvchisi
4. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. М.: Искусство, 1971. 544 с.
5. "Libos dizayni sohasi ta'limida kostyum va aksessuarlar loyihalashning ustuvor aspektlari" Abdullaeva F., Nishanova S. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)ISSN: 2181-1784 4(02), Feb., 2024

YOSHLARNI G‘OYAVIY-VATANPARVARLIK RUHIDA TARBIYALASHNING NAZARIY METODOLOGIK ASOSLARI

Zoirova Sojida Umbarovna

Termiz davlat pedagogika instituti

Falsafa, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrası o‘qituvchisi

+998936289115

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola yosh avlodni g‘oyaviy va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Maqolada g‘oyaviy tarbiyaning mazmuni, usullari va vositalari tahlil qilinib, ularni yoshlar ongiga singdirish orqali milliy ong va vatanparvarlik hissini shakllantirish imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *g‘oyaviy tarbiya, vatanparvarlik, yoshlar tarbiyasi, nazariy asoslar, metodologiya, milliy ong, fuqarolik mas’uliyati.*

ABSTRACT

This article is devoted to researching the theoretical and methodological foundations of ideological and patriotic education of the young generation. The article analyzes the content, methods and tools of ideological education and reveals the possibilities of forming a sense of national consciousness and patriotism by instilling them in the minds of young people.

Key words: *ideological education, patriotism, youth education, theoretical foundations, methodology, national consciousness, civic responsibility.*

KIRISH

Bugungi kunda global va milliy jarayonlarning o‘zaro ta’siri kuchaygan, dunyoqarash va g‘oya xilma-xilligi ortgan bir davrda yoshlar tarbiyasi masalalari muhim o‘rin egallamoqda. Ayniqsa, yosh avlodning g‘oyaviy-vatanparvarlik ruhida shakllanishi, o‘z yurtiga sadoqat va milliy g‘ururni uyg‘otish kabi qadriyatlarni yoshlarga yetkazish dolzarb ahamiyatga ega. Vatanparvarlik yoshlarning jamiyatdagi o‘rnini, ularning milliy manfaatlarga munosabatini shakllantiradi va davlat barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Vatanparvarlik tarbiyasining nazariy va metodologik asoslarini shakllantirishda yoshlarning g‘oyaviy dunyoqarashini rivojlantirish, ularda ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘usini kuchaytirish va milliy o‘zlikni anglashni mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlar ustuvor hisoblanadi. Bu jarayonda ta’lim tizimining o‘rni katta bo‘lib, maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan bosqichlarda vatanparvarlik

tarbiyasini joriy etish orqali yoshlarning mafkuraviy immunitetini oshirish muhim hisoblanadi.

Yoshlarni g'oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning nazariy-metodologik asoslarini o'rganish muhim hisoblanadi. Unda, vatanparvarlik tarbiyasining jamiyat taraqqiyoti uchun tutgan o'rni, ushbu jarayonni samarali tashkil etish omillari hamda ilmiy-adabiy manbalarda mavjud yondashuvlar tahlil qilinadi.

“Vatan ostonadan boshlanadi” degan chuqur ma'noli ibora mavjud. Bundan Vatan tuyg'usini oiladan shakllanishi kelib chiqadi. Haqiqatan, vatanparvarlik tushunchasining negizi bolaning kindik qoni to'kilgan yerdan boshlanadi. Shunday ekan, Vatan tuyg'usini tarbiyalashni oiladan boshlashishimi zarur. Barkamol avlodni shakllantirishda oilaning o'rni bo'lak, chunki, inson avvalo oila bag'rida unib-o'sadi va shaxs sifatida shakllanadi. Buyuk jadidchi, mutafakkir Abdurauf Fitrat o'zining “Oila” asarida: “Millat taqdiri mana shu millat vakillari yashagan oilaning holatiga bog'liqdir... Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo'ladi” deb yozgan. [1].

Qadimgi yunon adiblaridan biri «Vatan sha'niga» asarida: «mening bu gaplarim g'oyat eski gapdir, lekin haqiqat shunday: o'z otasini hurmat qilmagan farzand o'zganing otasini ham hurmat qila olmaydi, o'z Vatani sevmagan kishi uzga Vatanni qadrlay olmaydi» deb yezganedi. Bu gaplar hozir naqadar zamonaviydir.

Vatan – bu odamlar tug'ilib o'sgan, tarbiyalangan, mehnat quvonchini totgan, shu odam mansub bo'lgan xalq tarixi bilan bog'langan, hamda tarixdan shakllangan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy muhitdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Vatanparvarlik vatanga muhabbat, unga sodiqlik, uning manfaatlari yo'lida hizmat qilishga tayyor turish demakdir. Vatanparvarlik ijtimoiy, tarixiy, ahloqiy his-tuyg'u sifatadi odamning ijtimoiy taraqqiyoti davomida paydo bo'ladi. Ijtimoiy jamoa tuzumida vatanparvarlik faqat o'z urug'lariga, ona yerga, ona tilga, urf-odatlariga bog'lik his bo'lgan bo'lsa, sinflar paydo bo'lishi bilan vatanparvarlik g'oyalari chuqurlashib, ijtimoiy hayot tobora ko'proq sohalariga chuqurroq kirib berdi. Vaqtlar o'tishi bilan bu tuyg'u buyuk qudratga aylandi [2]. Buyuk mutaffakirlar “Biz tugilgan yurtimizdan uzoq ketsak, bizni tortib kelaturgon quvvat o'z vatanimizning, ona tuproqning mehr-muhabbatidir”.

Hozirgi kunda ko'p odamlar vatanparvarlik o'ynashadi va aslida vatanparvar emaslar. Bu, birinchi navbatda, jamiyat amal qiladigan moda bilan bog'liq. Vatanparvar bir nechta fuqarolikka ega bo'lishi mumkin emas, chunki inson qiyin tanlov oldida turibdi, bunday zarurat tug'ilganda u qaysi Vatanni himoya qilishi va muammoli vaziyatlarda kurashishini anglatadi.

Vatanparvarlik tamoyili Vatanga muhabbat, unga g'amxo'rlik qilish, tabiatni asrash, Vatanni dushmandan himoya qilishga shaylik, tarixga hurmat va milliy merosga hurmat bilan munosabatda bo'lish, davlat yutuqlari bilan faxrlanishdan iborat. O'shanda jamiyat keng ko'lamli umummilliy vazifalarni hal qilganda, ma'naviy-axloqiy yo'l-yo'riqlar tizimini yaratsa, o'z Vatani uchun vatanparvarlarni qabul qiladi. Bunday yo'riqnomalar o'z ona tili, o'ziga xos madaniyati va xalq qadriyatlarini hurmat qilgan, ajdodlari xotirasini, milliy tariximizning har bir sahifasini saqlagan joyda paydo bo'ladi. Madaniy va oilaviy anhanalarda saqlanib qolgan asosiy milliy qadriyatlar avloddan-avlodga o'tadigan joy [3].

Yoshlarni g'oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni ko'plab nazariy-metodologik asoslarga tayanadi. Ushbu asoslar yosh avlodni milliy g'oya va qadriyatlarga hurmat bilan qarashga, Vatan taqdiriga daxldorlik hislarini shakllantirishga, shuningdek, ular orasida ijtimoiy mas'uliyat va milliy iftixor tuyg'ularini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida ushbu asoslar yoritiladi:

1. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda tarixiy asoslar muhim o'rin tutadi. O'zbekiston tarixi, qadimiy madaniyati va milliy qahramonlarning jasorati yosh avlod uchun ibrat bo'lib xizmat qiladi [4]. Tarixiy asoslarni o'rganish orqali yoshlar milliy o'zlikni anglashni va Vatan ravnaqi uchun kurashish zaruratini tushunadilar.

2. G'oyaviy asoslar yoshlarni mustahkam dunyoqarashga ega, mafkuraviy jihatdan sog'lom shaxs sifatida tarbiyalashni nazarda tutadi. Ushbu asosda milliy g'oya va qadriyatlar, insonparvarlik, adolat, erkinlik kabi tushunchalarni yoshlarga singdirish orqali ularni jamiyatdagi turli mafkuraviy oqimlarga qarshi immunitetini kuchaytirish maqsad qilingan.

3. Yoshlarning psixologik rivojlanish xususiyatlari va yosh davrlari ularning g'oyaviy va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishda hisobga olinishi lozim. Psixologik-pedagogik yondashuvda yoshlarning qiziqishlari, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga mos tarzda ta'lim-tarbiyaviy usullar qo'llaniladi. Bunda ijobiy o'rnak ko'rsatish, ta'sirchan suhbatlar, drama va teatrlashtirilgan ko'rinishlar orqali yoshlar ongiga Vatanga muhabbat va mas'uliyat tuyg'usi singdiriladi.

4. Falsafiy asoslar milliy o'zlikni anglash, jamiyat va shaxsning ahamiyatini tushunishga yordam beradi. Madaniy qadriyatlarni chuqur anglash va ularni saqlash mas'uliyati yoshlar orasida vatanparvarlik tuyg'ularini kuchaytiradi. Shu jihatdan falsafa va madaniyat milliy g'oyaning shakllanishida muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

5. Yoshlarni g'oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda huquqiy asoslar ham muhimdir. Davlatning qonunchilik tizimida vatanparvarlik va g'oyaviy tarbiyani qo'llab-quvvatlovchi qonun va qarorlar mavjud. Yoshlar huquq va majburiyatlarini

bilishlari orqali o‘z Vatanlariga xizmat qilish va ijtimoiy mas’uliyatni his qilishga undaladi.

6. Yoshlarni g‘oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va milliy manfaatlarini anglash muhim ahamiyatga ega. Mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlari va bunyodkorlik ishlari yoshlar orasida milliy g‘urur va yurtparvarlik tuyg‘ularini shakllantiradi. Shu boisdan, milliy taraqqiyot jarayonida yoshlar faol ishtirok etishi uchun ularni rag‘batlantirish muhim sanaladi.

Bu asoslar orqali yoshlarni g‘oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayoni ilmiy asoslangan holda amalga oshiriladi. Shu orqali yoshlar orasida vatanparvarlik, milliy iftixor va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘ulari yanada mustahkamlanadi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo‘shuvchi avlod yetishib chiqadi [5].

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish zarurki, yoshlarni g‘oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bugungi kunda jamiyatning barqarorligi, milliy qadriyatlarning saqlanishi va rivojlanishi, shuningdek, mustaqil davlatning qudratini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon nazariy va metodologik asoslarga tayangan holda olib borilishi zarur, chunki faqat puxta o‘ylangan tarbiya usullari orqali yoshlar ongida milliy g‘urur, vatanparvarlik va mas’uliyat tuyg‘ulari shakllantirilishi mumkin.

Mazkur tarbiya jarayonida tarixiy, g‘oyaviy, psixologik-pedagogik, madaniy-falsafiy, huquqiy va ijtimoiy-iqtisodiy asoslar bir-birini to‘ldirib, yoshlarni har tomonlama rivojlantiradi va ular orasida Vatanga sadoqat, milliy iftixor va ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Ushbu asoslar orqali tarbiyalangan yoshlar jamiyatda faol ishtirok etishga, mamlakat manfaatlarini himoya qilishga va milliy taraqqiyotga hissa qo‘shishga tayyor bo‘ladi.

Shunday qilib, yoshlarni g‘oyaviy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali yurtimizni yanada ravnaq toptirish, o‘z tarixini va madaniyatini qadrlaydigan, Vatanga sodiq va jonkuyar avlodni tarbiyalashga erishiladi. Bu esa mamlakatimiz kelajagi uchun ishonchli poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2022 yil 11 maydagi “Xalq ta’limini rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” PQ-241-son Qaror
2. Najimitdinov M. K. “Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash”. Международный научный журнал «Научный импульс» № 21 (100), часть 2
3. Juraev B.X. “Vatanparvarlik” O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnal. 13-son. 2022.

4. Raxmankulov, F. R. (2024). VATANARVAR MULKDORLARNI TARBIYALASH BUGUNGI DAVRNING DOLZARB VAZIFASI. Academic research in educational sciences, 5(2), 536-543.
5. Rakhmankulov, F. R. (2023, October). THE NEED TO FORM A SENSE OF SOCIAL RESPONSIBILITY AMONG THE OWNERS. In Международная конференция академических наук (Vol. 2, No. 10, pp. 17-19).

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МОДИФИКАТОРА СЕРА 2,4-ДИНИТРОФЕНИЛГИДРАЗИН ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА БЕТОНА

Шавкатова Дилноза Шавкатовна

доктор философии технических наук, доцент

Шахрисабзский государственный педагогический институт

АННОТАЦИЯ

В ходе этого исследования была разработана новая разновидность бетона, включающая модификацию серы-2,4-динитрофенилгидразина, и были изучены его разнообразные свойства. Этот инновационный бетон был произведен с использованием серо-2,4-динитрофенилгидразиновой модификации и ряда компонентов. Синтезирован вновь созданный модификатор сера-2,4-динитрофенилгидразин, его образование подтверждено методами ИК-спектроскопии и ТГ-анализа. Текстура поверхности, полученная в результате применения этого модификатора, была исследована с использованием методов SEM и EDS.

Ключевые слова: Деформация, Упругость, Серобетон, Коэффициент термического расширения, 2,4-динитрофенилгидразин.

USING SULFUR MODIFIER 2,4-DINITROPHENYLHYDRAZINE TO IMPROVE CONCRETE QUALITY

Shavkatova Dilnoza Shavkatovna

Doctor of Philosophy of Technical Sciences, Associate Professor

Shakhrisabz State Pedagogical Institute.

ABSTRACT

In the course of this study, a new variety of concrete was developed, including a modification of sulfur-2,4-dinitrophenylhydrazine, and its various properties were studied. This innovative concrete was produced using sulfur-2,4-dinitrophenylhydrazine modification and a number of components. A newly created sulfur-2,4-dinitrophenylhydrazine modifier was synthesized, its formation was confirmed by IR spectroscopy and TG analysis. The surface texture obtained from the application of this modifier was examined using SEM and EDS techniques.

***Key words:** Deformation, Elasticity, Sulfur Concrete, Coefficient of Thermal Expansion, 2,4-Dinitrophenylhydrazine.*

ВВЕДЕНИЕ

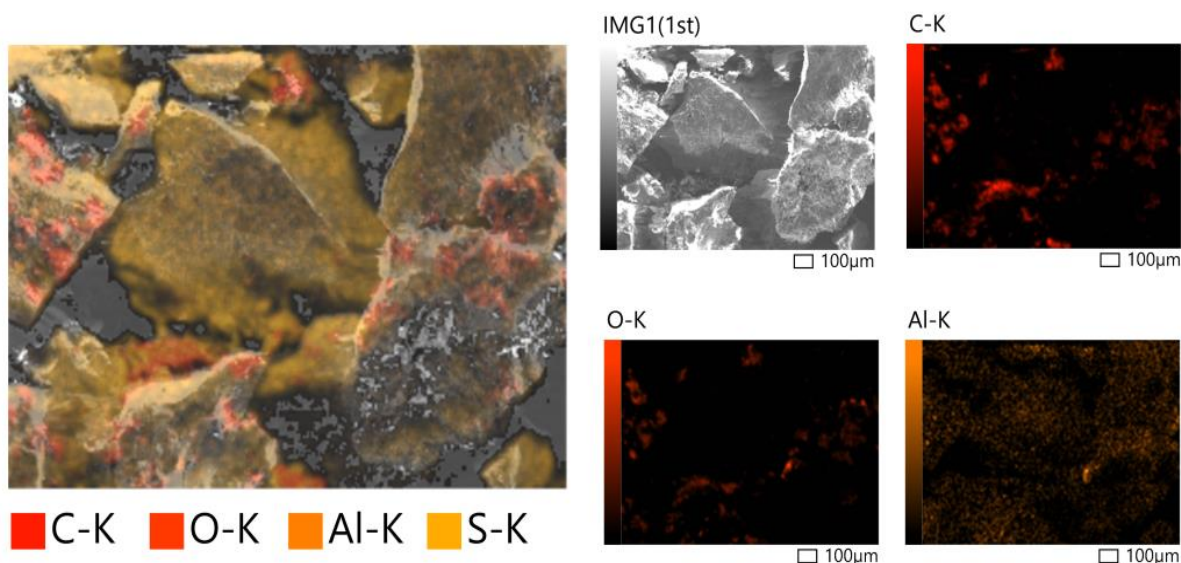
В ходе этого исследования была разработана новая разновидность бетона, включающая модификацию серы-2,4-динитрофенилгидразина, и были изучены его разнообразные свойства. Этот инновационный бетон был произведен с использованием серо-2,4-динитрофенилгидразиновой модификации и ряда компонентов. Синтезирован вновь созданный модификатор сера-2,4-динитрофенилгидразин, его образование подтверждено методами ИК-спектроскопии и ТГ-анализа. Текстура поверхности, полученная в результате применения этого модификатора, была исследована с использованием методов SEM и EDS. Соотношение компонентов в бетоне, химические и физические свойства, обусловленные модификатором сера-2,4-динитрофенилгидразин, химическая и коррозионная стойкость бетона, устойчивость бетона к водопоглощению, устойчивость бетона к замерзанию, физико-механические свойства, долговечность, модуль упругости, и коэффициент теплового расширения исследуемого серосодержащего бетона.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

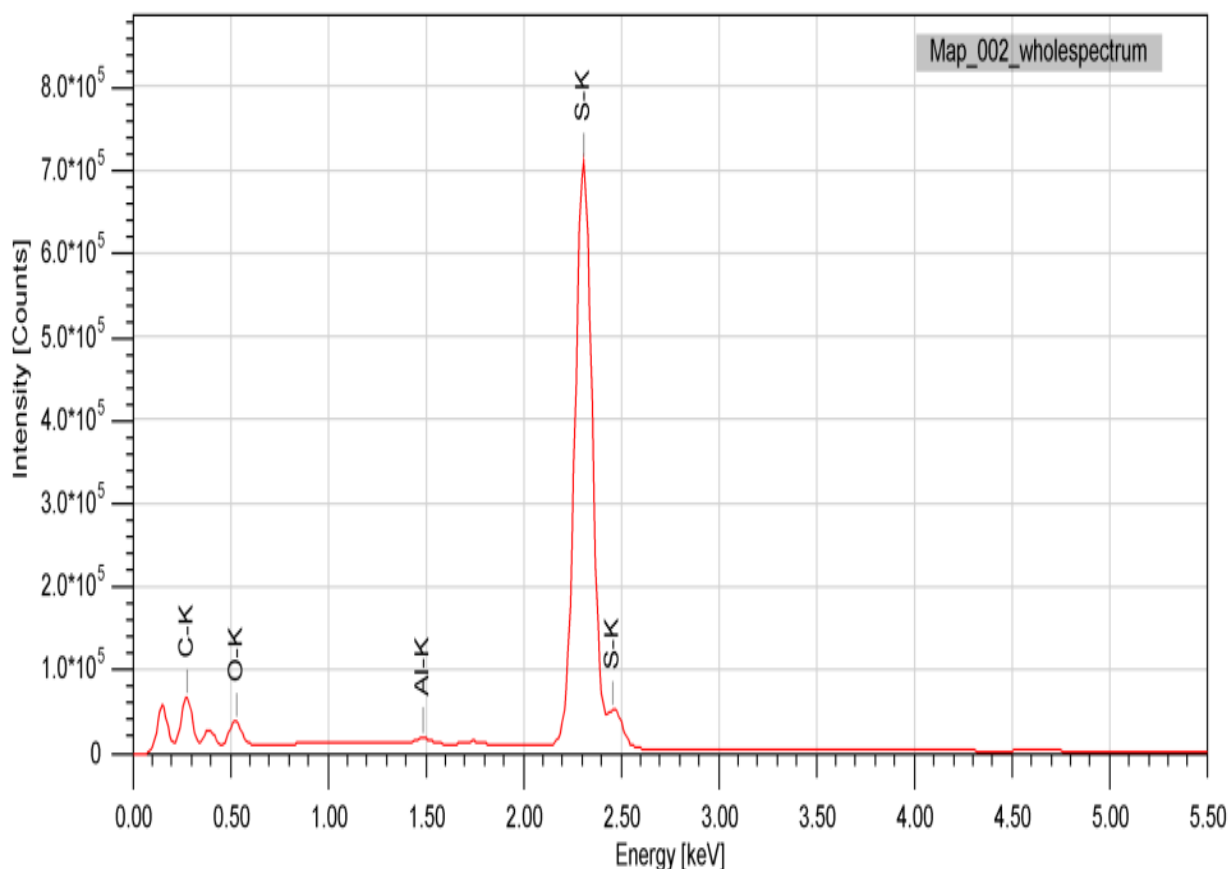
Анализ EDS (энергодисперсионной спектроскопии) играет решающую роль в понимании элементного состава серобетона. Этот передовой аналитический метод предоставляет важную информацию о распределении и концентрации элементов, присутствующих в материале. Используя EDS-анализ, исследователи могут получить ценную информацию о характеристиках серобетона и оптимизировать его свойства для различных применений. Посредством оценки изображений EDS и карт элементов можно подтвердить наличие серы наряду с другими элементами, что позволяет получить более полное представление о составе и характеристиках материала.

На рис.3 представлены ЭДС-изображения и соответствующая ЭДС-карта элементов модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин. Для выяснения элементного состава выбранного модифицирующего вещества проведен углубленный поверхностный элементный анализ модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин. Отмечается, что содержание серы установлено равным 33,91 % от общей массы, что подтверждает наличие серы в исследуемом модификаторе. Анализ показал, что атомы кислорода составляют 9,2 % от общей массы, а углерода — 56,63 % от общей массы. Эти результаты подтвердили существование 2,4-динитрофенилгидразина в составе модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин. В результате изображения EDS и результаты карты элементов EDS показали, что модификатор сера-2,4-

динитрофенилгидразин состоит из элементов азота, углерода и серы, причем сера служит связующим компонентом в модификаторе.

(a)

(б)

Рисунок 3. Результаты EDS-анализа серы-2,4-динитрофенилгидразина с (a) картой элементов и (b) данными EDS.

Исследование морфологии поверхности

В последние годы растет интерес к разработке новых модификаторов бетона для улучшения его механических свойств, долговечности и устойчивости. Среди этих модификаторов добавки на основе серы-2,4-динитрофенилгидразина показали многообещающие результаты в улучшении общих характеристик бетона. В этом исследовании представлен подробный анализ бетона, модифицированного серой-2,4-динитрофенилгидразином, с помощью сканирующей электронной микроскопии (СЭМ), чтобы лучше понять его микроструктурные характеристики и влияние модификатора на бетонную матрицу.

Морфологию поверхности модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин исследовали с помощью анализа сканирующей электронной микроскопии (СЭМ). На рис.4 представлены СЭМ-изображения модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин различных размеров: (а) 100 мкм и (б) 50 мкм. Результаты ясно демонстрируют, что модификация сера-2,4-динитрофенилгидразина образует структуру с повышенной пористостью и отсутствием обнаруживаемых кристаллических форм, что указывает на аморфную природу модификатора.

Порошок модификации сера-2,4-динитрофенилгидразин играет основополагающую роль в составе бетона. Повышенная пористость и аморфные характеристики модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин способствуют повышению эффективности бетонов на основе серы. Кроме того, отсутствие продуктов окисления на поверхности модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин подтверждает, что бетон на основе серы не подвергается окислению и продукты окисления не образуются. Если бы произошли процессы окисления, полученный бетон был бы нестабильным при воздействии атмосферных условий.

СЭМ-анализ бетона, модифицированного серой-2,4-динитрофенилгидразином, выявил многообещающие микроструктурные улучшения в цементном тесте и межфазной переходной зоне. Эти улучшения можно коррелировать с наблюдаемым улучшением механических свойств и долговечности. Это исследование подчеркивает потенциал серы-2,4-динитрофенилгидразина как эффективного модификатора бетона, открывая путь для дальнейших исследований и оптимизации этой новой добавки в технологии бетона.

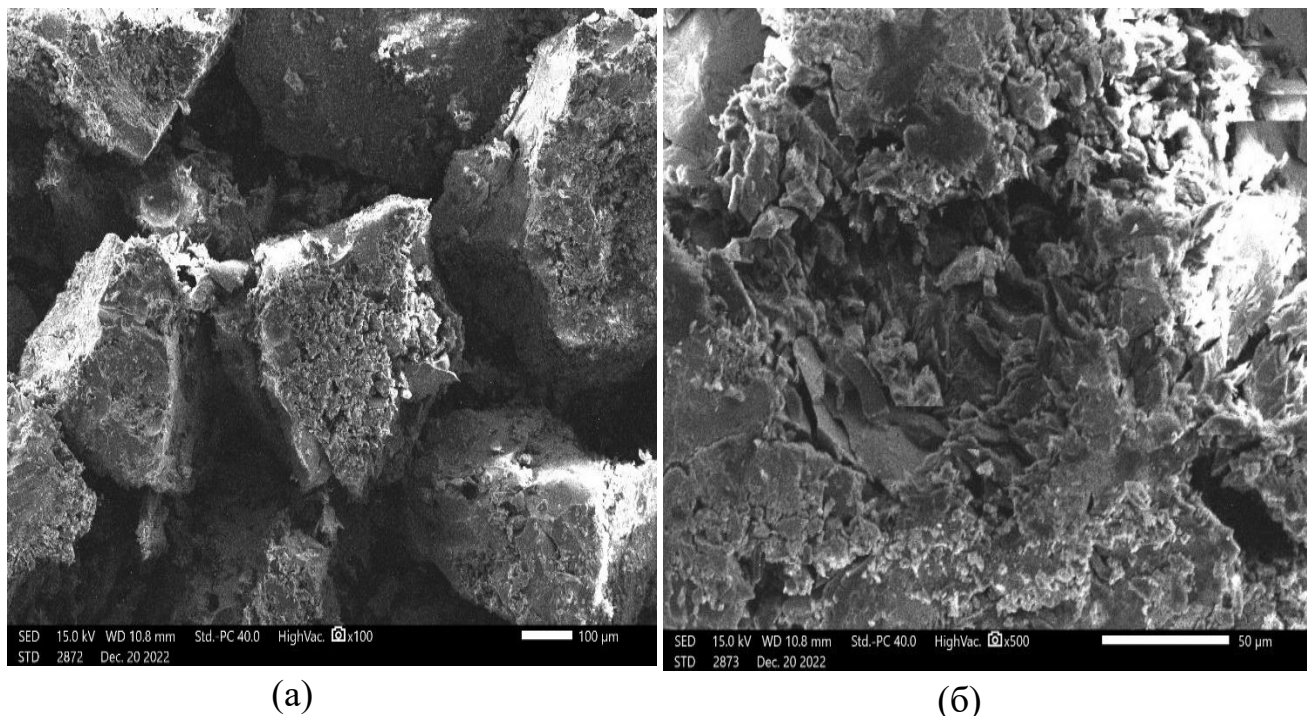

Рисунок 4. СЭМ-изображения бетона, модифицированного серо-2,4-динитрофенилгидразином, при различных увеличениях: (а) 100 мкм и (б) 50 мкм.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Коэффициент устойчивости бетона, модифицированного серой-2,4-динитрофенилгидразином, против замерзания составил примерно 1,0.
2. Водопоглощение на поверхности бетона, модифицированного серой-2,4-динитрофенилгидразином, колебалось в пределах 0,1-0,34%, а коэффициент водопоглощения бетона составлял 0,85, что означает повышенную стабильность в водных условиях и условиях высокой влажности.
3. Бетон, модифицированный серой-2,4-динитрофенилгидразином, продемонстрировал исключительную стабильность в различных агрессивных растворах.
4. Результаты СЭМ выявили пористую структуру модификатора сера-2,4-динитрофенилгидразин. ЭДС-анализ показал, что атомы углерода составляют 56,63% от общей массы, а сера — 33,91% от общей массы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карчевский С.Г., Сангалов Ю.А., Ларионов С.Л., Лакеев С.Н., Яковлев В.В., Яковлева Л.А. Композиционные материалы на основе серополимерных вяжущих // Хим. пром. Сегодня. 2010. №1. С.25-33.

2. Фомин, А.Ю. Новое эффективное вяжущее на основе полимерной серы /А.Ю. Фомин, Р.Т. Порфирьева, В.Г. Хозин, Я.Д. Самуилов, М.В. Рылова //Вестник Казан, технол. ун-та. Казань, 2001. – №2. – С.49-52.
3. Хозин, В.Г. Эффективное вяжущее на основе органического полисульфида/В. Г. Хозин, Р. Т. Порфирьева, А.Ю. Фомин, М.В. Рылова / /Известия Казан, гос. Архитектурно-строительной академии. Казань, 2003. – №1. – С. 62-64.
4. Мохнаткин, А.М. Сополимеры серы и ненасыщенных соединений - заменители полимерной серы в рецептурах шинных резин: Автореф. дис...канд. техн. наук: 05.17.06 – Казань, 2003. – 18 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ ОРОШЕНИЯ В ГОДЫ ВОДНОГО ДЕФИЦИТА.

Бердиев Шавкат Жураевич

кандидат технических наук, доцент

Каршинский инженерно-экономический институт, г. Карши, Узбекистан

АННОТАЦИЯ

В Республике Узбекистан в результате ухудшения состояния орошения и мелиорации земель потребуются постепенное повторное использование земель, внедрение водосберегающих технологий орошения, сокращение потерь воды за счет реконструкции внутренних оросительных сетей. Использование следующих водосберегающих технологий, а именно технологии капельного орошения, технологии дождевания, технологии пленочного орошения и других подобных водосберегающих технологий, является одной из актуальных задач современности.

Ключевые слова: *Водосбережение, технологии орошения, капельница, режим орошения, норма орошения, расход орошения.*

USE OF WATER-SAVING IRRIGATION TECHNOLOGIES IN YEARS OF WATER SCARCITY

Berdiev Shavkat Zhuraevich

candidate of technical sciences, associate professor

Karshi Engineering and Economic Institute, Karshi, Uzbekistan

Abstract.

In the Republic of Uzbekistan, as a result of the deterioration of the irrigation and land reclamation conditions, gradual reuse of land, introduction of water-saving irrigation technologies, reduction of water losses due to reconstruction of internal irrigation networks will be required. The use of the following water-saving technologies, namely drip irrigation technology, sprinkling technology, film irrigation technology and other similar water-saving technologies, is one of the urgent tasks of our time.

Key words: *Water conservation, irrigation technologies, dripper, irrigation regime, irrigation rate, irrigation consumption.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время более 20 миллионов гектаров сельскохозяйственных земель, в том числе 3,2 миллиона гектаров орошаемой пашни, используются для выращивания продуктов питания для нужд населения и сырья, необходимого для отраслей экономики.

Глобальная нехватка водных ресурсов и изменение климата делают вопрос эффективного использования воды все более актуальным. Недостаток воды для сельского хозяйства, особенно в засушливых регионах, оказывает негативное влияние на производительность и уровень жизни населения. Поэтому внедрение водосберегающих технологий орошения не только экономически выгодно, но и важно для обеспечения экологической безопасности и сохранения пищевой безопасности.

Капельное орошение, дождевание и другие инновационные технологии рассматриваются как эффективное решение для повышения плодородия почвы и оптимизации потребления воды в регионах с дефицитом воды, таких как Узбекистан. Рациональное использование воды с помощью этих технологий помогает не только экономить водные ресурсы, но и повысить урожайность и стабилизировать экономику сельского хозяйства.

Данная тема направлена на изучение значения водосберегающих технологий в годы водного дефицита, анализ их преимуществ и практических результатов. Это важно не только для повышения стабильности сельхозпроизводителей, но и для сохранения природных ресурсов для будущих поколений.

В целях эффективного ведения работ в сфере водного хозяйства в дальнейшем издан Указ Президента Республики Узбекистан от 10 июля 2020 года об утверждении Концепции развития водного хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы.

В постановлении указаны прогнозные показатели мероприятий, которые необходимо реализовать для повышения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения в 2020-2030 годах.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Использование следующих водосберегающих технологий является одной из актуальных задач современности. Например, мы предлагаем определять нормы полива при капельном орошении овощей и картофеля по следующей формуле.

$$M = 100\gamma h S(WPPV - W_i), \text{ m}^3/\text{га}$$

S - определяется по следующей формуле:

Здесь: W – площадь смачивания 1 капель, м²; а - расстояния между оросительными трубами, м; б - расстояние между капельницами, м

В качестве примера покажем капельное орошение картофеля как овощной культуры. Картофель требует много воды перед укоренением, в начале цветения - укоренением, после цветения и в период максимального роста узла. Масса 1 узла вечернего картофеля 85-100 г, масса урожая с. 1 куст 1-1,2 кг, густота кустов картофеля 40 тыс. соответствует урожаю.

Величина поливной нормы зависит от глубины полива, которая в процессе полива картофеля увеличивается от 0,25 м до 0,6 м.

h – глубина посадки, h = 0,25 м;

h – глубина увлажнения урожая в период цветения, h = 0,5 м;

h - глубина смачивания при накоплении корнеплодной массы от образования клубеньков;

Для расчета нормы полива необходимо рассчитать площадь увлажнения.

$$S = W/a \cdot b$$

Здесь: W = 0,7 • 1 = 0,7 м², a = 1,4 м, b = 0,7 м,

$$S = 0,7/1,4 \cdot 0,7 = 0,35$$

Рассчитать норму разового полива мы предлагаем по следующим формулам:

$$M_1 = 100 \cdot 1,37 \cdot 0,25 \cdot 0,71 (21,06 - 16,38) = 113,80 \text{ м}^3/\text{ час}$$

$$M_2 = 100 \cdot 1,37 \cdot 0,5 \cdot 0,71 (21,06 - 16,38) = 227,61 \text{ м}^3/\text{ час}$$

$$M_3 = 100 \cdot 1,37 \cdot 0,6 \cdot 0,71 (21,06 - 16,38) = 273,13 \text{ м}^3/\text{ час}$$

Общий расход всех капель заговора определяем по следующей формуле:

$$Q = 0,0022 \cdot 10204 = 22,45 \text{ м}^3/\text{ час}$$

р – расчетное время полива в зависимости от точной нормы разового полива:

$$T_1 = m_1/Q = 113,8 / 22,45 = 5,07 \text{ час}$$

$$T_2 = m_2/Q = 227,61 / 22,45 = 10,14 \text{ час}$$

$$T_3 = m_3/Q = 273,13 / 22,45 = 12,16 \text{ час}$$

Оросительная норма представляет собой сумму поливов за вегетацию за один сезон.

Исследование морфологии поверхности

В благоприятных климатических условиях за вегетационный период рекомендуется провести 5 поливов: первый полив в июле, 3 полива в августе и сентябре, 1 полив в октябре, всего организуют 5 поливов.

Норму полива за вегетационный период определяют по следующей формуле:

$$m_{veg} = \sum mK, m^3$$

bu erda: mK - o' simlik muayyan vegetasiyasi davridagi suv miqdori,

$$mK = M_k \times N_k$$

bu erda: N_k - sug' orishlar soni

$$m_1 = M_1 \cdot N_1 = 113.81 = 113,8 \text{ m}^3/\text{ga}, m_2 = M_2 \cdot N_2 = 227, 613 = 682,83 \text{ m}^3/\text{ga}$$

$$m_3 = M_2 \cdot N_2 = 273,134 = 1092,52 \text{ m}^3/\text{ga}, m_{veg} = 113,8 + 682,83 + 1092,52 = 1889,15 \text{ m}^3/\text{ga}$$

Установлено, что внесение минеральных удобрений, растворенных в поливной воде, позволяет экономить азотные удобрения на 42-58%.

В случае капель вода, поступившая в корневой слой растения, по капиллярам всасывается в слой почвы. В этом случае влияние гравитации очень мало. Смачивание происходит преимущественно под действием капиллярных сил.

Технология капельного орошения

Требуемый слой воды определяется по следующей формуле:

$$P = \varphi \cdot H \cdot (\beta_{чднс} - \beta_c), m$$

где: R – расчетный слой, м N – расчетная глубина в 1 метре, м; б ЧДНС – единица

влажности нижней влажности почвы в период снижения роста растений;

б – верхний предел влажности почвы определяется по следующей формуле;

а - коэффициент передачи;

φ – коэффициент водопотребления, учитывающий водопотребление при распределении влаги по профилю (для тяжелых почв φ=1,12? для песчаных почв, φ=1,10? для легких почв, φ=1,05? для песчаных почв, φ =1,0).

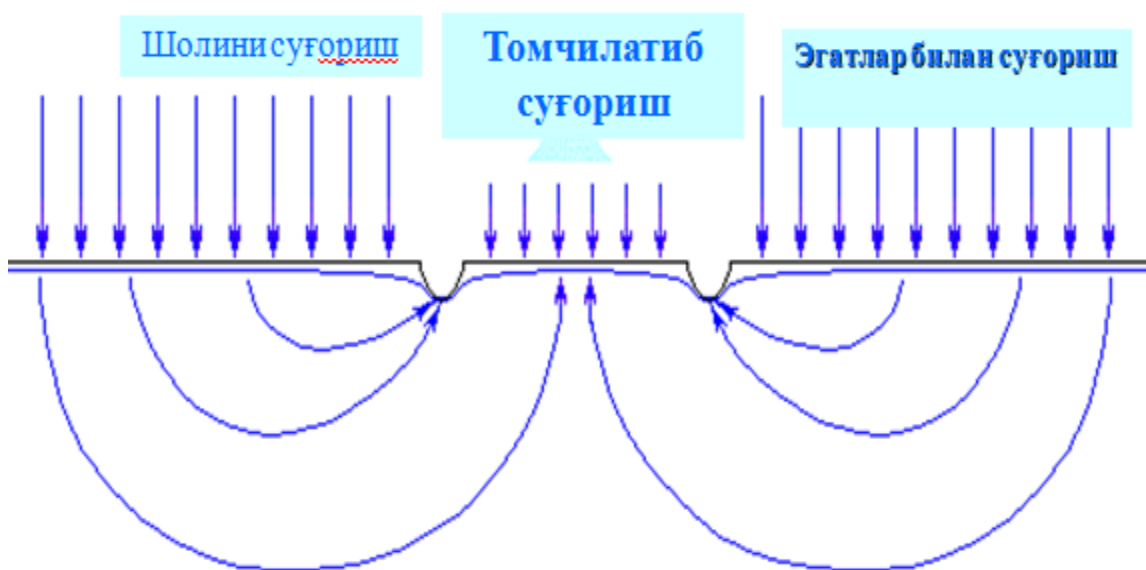

Схема затопления полей при капельном орошении на участках с близкими грунтовыми водами.

Качество воды имеет важное значение для эффективной работы систем капельного орошения.

Тип фильтра выбирается в зависимости от источника воды и качества воды в нем.

Источник воды	Грязь	Тип фильтра
Поверхностный источник воды (река, канал, озеро, водохранилище)	Мутный, водоросли	Песок, сетка, диск
Подземные водяные скважины	Грязь, песок	решетка, диск, гидроциклон

В тех случаях, когда вода для полива берется из открытого водоема, требуется очистить воду от грязи, водорослей и других крупных частиц. Для этого используются песочные фильтры.

Песочные фильтры выполнены в виде закрытой емкости, в качестве фильтров используются частицы песка размером $d_q=1,2-2,4$ мм. Песочные фильтры выпускаются односекционными и двухсекционными.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. На засоленных и засоленных землях с тяжелым механическим составом и вблизи грунтовых вод (менее 1,5 м и их минерализация более 3 г/л).
2. Если во время севооборота на выбранном участке был рис, то в зоне капельного орошения произойдет подтопление и засоление.
3. В случае серьезных перебоев в подаче электроэнергии.
4. При орошении вода минерализована более 3 г/л.

ЛИТЕРАТУРА

1. Об утверждении концепции развития водного хозяйства Республики Узбекистан на 2020-2030 годы. Указ Президента Республики Узбекистан №ПФ-6024 от 10.07.2020.
2. Ахмедов А. «Водосберегающие технологии» // Сельскохозяйственный журнал Узбекистана, выпуск 8, 2008 г., стр. 37\ 4.
3. Зоракулов Б., Мирзаев Ш. - «Экономические технологии орошения» журнал «Хлопок и зерно». Ташкент, №1, 2001 г., стр. 33-36.
4. Каршиев Р. Каримов А. Тошев Р. «Выращивание хлопка в условиях Каршинской пустыни методом капельного орошения» // «Агроилм» приложение к сельскохозяйственному журналу Узбекистана. 4 [48] 2017 г. стр. 74-76.
5. [https://www.google.com/search?Применение методов водосбережения.](https://www.google.com/search?Применение методов водосбережения)